

Zoran STOJANOVIĆ*

RAZVOJ KRIVIČNOG PRAVA U CRNOJ GORI SA OSVRTOM NA VIZANTIJSKU PRAVNU TRADICIJU**

Apstrakt: U radu se daje pregled i analizira razvoj crnogorskog krivičnog prava do donošenja prvog modernog krivičnog zakonika 1906. godine. Razvoj krivičnog prava tekao je paralelno sa razvojem i jačanjem države. Potvrđena je hipoteza da je vizantijska pravna tradicija znatno više prisutna u oblasti privatnog, nego javnog prava. S obzirom da to važi za rimsko pravo, onda je to bilo očekivano i u pogledu vizantijskog prava koje predstavlja modifikovano rimsko pravo. Razvoj krivičnog prava u Crnoj Gori pokazao je da je vizantijska pravna tradicija konstantno slabila, da bi početkom XX vijeka, kada je usvojen prvi moderni crnogorski krivični zakonik, skoro potpuno nestala. Crnogorsko krivično pravo se razvijalo pod uticajem stranih prava i tradicija, kao i običaja i sopstvenih pravnih shvatanja. Naravno, na njegovo formiranje su najviše uticale postojeće društvene prilike i uslovi. Među tim brojnim faktorima, izvjesno mjesto, u određenom periodu, imala je i vizantijska pravna tradicija. Danas je, međutim, vizantijska pravna tradicija u oblasti krivičnog prava prevaziđena ne samo u Crnoj Gori, nego i u svim modernim pravnim sistemima, tako da ona nije ni poželjna. Krivično pravo treba oblikovati prema drugim kriterijumima i načelima, a ne prema vizantijskoj pravnoj tradiciji koja u oblasti krivičnog prava nema šta da ponudi. Vizantijsko krivično pravo nije imalo takva dostignuća koja bi predstavljala trajnu civilizacijsku vrijednost. Izučavajući razvoj krivičnog prava u Crnoj Gori, kao prelomni momenat u napuštanju vizantijske pravne tradicije i okretanju modernom krivičnom pravu, uobičajenom za evropske

---

* Prof. dr Zoran Stojanović, vanredni član CANU

** Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta CANU „Vizantijska pravna tradicija u Crnoj Gori”. Autor je koristio i građu koju je prikupio prilikom pisanja rada koji je objavio u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1979. godine, pod nazivom „Razvoj i karakteristike kazne lišenja slobode u Crnoj Gori u XIX veku”.

zemlje, može se označiti vrijeme kada je došlo do šireg uvođenja kazne lišenja slobode. Ta kazna je i inače nespojiva ne samo sa Vizantijom, nego i sa drugim srednjovjekovnim društvima u kojima lišavanje slobode nije imalo kažnjavanje za svrhu, već je po svojim ciljevima odgovaralo onome što se savremenom terminologijom označava kao pritvor.

Iako rad za predmet ima razvoj krivičnog prava u Crnoj Gori, i to prije svega sa aspekta eventualnog uticaja vizantijske pravne tradicije, ukratko je razmotreno i stanje u Primorju. Ovo ne samo zbog toga što je ono danas u sastavu Crne Gore, nego zbog uticaja koje je pravo, pa i krivično, imalo na crnogorsko pravo. Takođe, uticaj vizantijske pravne tradicije bio je znatno više izražen u Primorju, nego na području Stare Crne Gore i Brda.

U radu je nagoviješteno moguće objašnjenje univerzalne rasprostranjenosti i prisutnosti krivičnog prava u svim savremenim društvima. Iako to pitanje prevazilazi ciljeve i mogućnosti ovog rada, a metodološki posmatrano, ne bi bio dovoljan samo istorijsko-pravni pristup, niti bi ta objašnjenja mogla biti potpuna i dovoljna ni zbog toga što se zasnivaju na proučavanju samo jednog, tj. crnogorskog društva, ipak su i u tom pogledu iznijeta određena zapažanja i mogući zaključci.

Ključne riječi: krivično pravo, vizantijska pravna tradicija, Crna Gora

UVOD

Pravo antičkog Rima, kako izvorno tako i znatno modifikovano kao vizantijsko (grčko-rimsko) pravo, i danas bi moglo biti jedan od ideala kojem bi trebalo težiti prilikom oblikovanja pojedinih pravnih instituta u nacionalnom pravu savremenih država. To, svakako, ne važi za sva pravna područja podjednako. I na prvi pogled, uočava se da je rimsko pa i vizantijsko pravo u sferi krivičnog prava ostvarilo skromne rezultate, te da izrazito zaostaje za svojim dostignućima u oblasti privatnog prava. Za razliku od privatnog prava, vizantijska pravna tradicija nije nešto što bi moglo da posluži za ugled ni ranijem krivičnom pravu, a kamoli savremenom. Ono se i u vrijeme u kojem je važilo isticalo surovim kaznama. To se i danas navodi kao jedna od njegovih osnovnih karakteristika. Ukazuje se i na uticaj Orijenta prilikom prihvatanja tjelesnih kazni i kazni sakaćenjem, mada su neke od njih uvedene da bi zamijenile još težu kaznu, tj. smrtnu kaznu predviđenu Justinijanovim Digestama, koju je vizantijsko pravo i dalje ekstenzivno predviđalo.¹ Iako je riječ o ocjeni koja bi, mož-

¹ Vid. P. Angelini, *Treason and crimes against the emperor and the state in the byzantine juridical compilations, Teoria e storia del diritto privato*, Numero VIII, 2015, p. 1–2.

da, trebalo da se nađe tek na kraju ovog rada, ona se zasniva na nespor-
nim činjenicama zbog čega teško da može imati status hipoteze. I pored
toga, i ovaj polazni stav i ocjena biće preispitivani u toku čitavog rada.

Kazni lišenja slobode je posvećena naročita pažnja jer je ona nose-
ći stub svakog krivičnog prava i sistema krivičnih sankcija u posljednja
dva vijeka. Ona je od presudnog značaja za razvoj svakog krivičnog pra-
va, pa i crnogorskog. Postoji i drugi razlog zašto je u ovom radu posve-
ćena posebna pažnja toj kazni, iako se ona ne može dovesti ni u kakvu
vezu sa vizantijskom pravnom tradicijom.² Njeno široko prihvatanje po-
kazuje to da u krivičnom pravu neke zemlje nema, ne samo vizantijske
pravne tradicije, nego ni neke druge tradicije koja potiče iz srednjeg vi-
jeka ili antičkog doba.

Ovaj rad, kao i istraživanje iz kojeg je on proistekao, jasno pokazuje
da se vizantijska pravna tradicija treba različito sagledavati i procjenjivati
u odnosu na privatno pravo i javno pravo, čiji je *par excellence* predstavnik
krivično pravo. Oni visoki dometi do kojeg je doprlo rimsko, kao i vizan-
tijsko pravo odnose se, skoro isključivo, na oblast privatnog prava.³ Tu, i

² Vizantijsko krivično pravo skoro da nije poznavalo kaznu lišenja slobode. Tro-
janos, jedan od najboljih savremenih poznavalaca vizantijskog prava, detaljno ana-
lizirajući vrste kazni u vizantijskom krivičnom pravu, ovu kaznu i ne spominje.
Up. S. Troianos Die Strafen im Byzantinischen Recht — eine Übersicht, *Jahrbuch
der Österreichischen Byzantinistik*, 42 Band, 1992, pp. 55–74. Za krivično pra-
vo, možda najznačajniji vizantijski zakonik Ekloga u glavi XVII predviđa niz tjele-
snih kazni sakaćenjem kao što su odsijecanje nosa, jezika, ruku, osljepljenje, šišanje,
paljenje kose, brade, kao i kaznu batina. Predviđena je i smrtna kazna, kao i konfi-
skacija imovine, a samo na tri mjesta se spominje zatočenje učinioca i to nakon iz-
vršene kazne. Da li je to imalo karakter dopunske kazne, ili je to zatočenje imalo
neku drugu svrhu, teško je reći samo na osnovu odredaba Ekloge. Vid. L. Marge-
tić, Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest, *Zbornik Prav-
nog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1 1980, str. 73–77. I u zborniku vizantijskog prava
Sintagma Matije Vlastara samo na nekoliko mjesta nailazi se na tamnicu kao ka-
znu. Up. Matija Vlastar, *Sintagma* (prevela T. Subotin-Golubović), Beograd, 2013,
str. 75, 285 i 366. Iznijeto vodi zaključku da je kazna zatvaranjem u vizantijskom
pravu bila potpuno marginalna i od neuporedivo manjeg značaja nego druge kazne.

³ To nije sporno i predstavlja opštepoznatu činjenicu. Tako, na primjer, mađar-
ski romanista Hamza napisao je niz radova u kojima analizira razvoj privatnog pra-
va u određenim zemljama i rimsku (vizantijsku) pravnu tradiciju. Jedna od njih je
i: G. Hamza, Entwicklung des Privatrecht und Tradition des Römischen Rechts in
Serbien vom Mittelalter bis 2006, *Revista internacional de derecho Roman*, No 16
2016, pp. 72–98. Ono što je sporno jeste uticaj rimske, odnosno vizantijske prav-

na prvi pogled, nije teško u crnogorskom pravu prepoznati uticaj vizantijskog, pa i rimskog prava.⁴ Teško je, međutim, pronaći vezu, osim onoga što predstavlja neke univerzalne principe i vrijednosti, između savremenog i vizantijskog krivičnog prava. Regulisanje pojedinih krivičnopравnih instituta se veoma razlikuje, a kroz istorijski razvoj krivično pravo se sve više udaljavalo od nekih svojih antičkih korijena na kojima se zasniva i vizantijsko krivično pravo. I kazne kao osnovni mehanizam djelovanja krivičnog prava su se sve više udaljavale od kazni koje je poznavalo vizantijsko krivično pravo. Ne samo da tjelesnog kažnjavanja u evropskim zemljama odavno više nema, a ono je, u raznim oblicima u vizantijskom pravu zauzimalo istaknuto mjesto, nego su i neke druge kazne napuštene. Danas je, i pored svih svojih slabosti, osnovni, noseći stub sistema krivičnih sankcija kazna lišenja slobode koja u sistemu kazni u vizantijskom pravu skoro da nije ni postojala. Kazna lišenja slobode kao glavni oslonac savremenog krivičnog prava, bez obzira na sve negativne njene efekte, antipod je vizantijskoj pravnoj tradiciji. Njeno prihvatanje i šire korišćenje ukazuje na udaljavanje i na raskid sa vizantijskom pravnom tradicijom. U momentu kada je u Crnoj Gori došlo do šireg korišćenja te kazne, istovremeno je i napušteno ono što se, možda pod okriljem običajnog prava, donekle zadržalo kao neka udaljena vizantijska pravna tradicija. I neke osnovne krivičnopравne principe i standarde (načelo zakonitosti, individualne subjektivne odgovornosti, legitimnosti krivičnog prava itd.) teško je povezati sa vizantijskom pravnom tradicijom. To je istovremeno i raskid sa srednjovjekovnim krivičnim pravom koje se donekle (u nekim

---

ne tradicije na javno pravo. Među brojnim primjerima može se ukazati na rad Malenice. U svom radu u kome minuciozno analizira uticaj rimsko-vizantijskog prava na srpsko pravo ne samo na srednjovjekovno, nego i na moderno, on u pogledu krivičnog prava samo na jednom mjestu spominje poznatu činjenicu da je prota Mateja Nenadović (prema sopstvenom kazivanju) koristio Krmčiju prilikom sastavljanja Zakona Prote Mateje. Iako se u naslovu svoga rada nije ogradio u tom smislu, ograničavanje na privatno pravo proizlazi iz prirode stvari. Vid. A. Malenica, *Rimska pravna tradicija u srpskom pravu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2/2004, str. 116–140.

⁴ Tako, opšte je prihvaćeno mišljenje da je pravo preče kupovine doprlo u crnogorsko, najpre u običajno, a onda i u pisano pravo, pod uticajem vizantijskog prava. Smatra se da i brojne odredbe Opšteg imovinskog zakonika od 1888. godine korišćene imaju u rimskom pravu. Tako G. Hamza, *Geschichte und Charakterzüge der Privatrechtsentwicklung in Montenegro*, *The Waseda University Law Association*, vol. 92, br. 3 2017, pp, 345, 346.

zemljama) naslanjalo na antičku, pa i na vizantijsku pravnu tradiciju. On- da kada je krivično pravo počelo da se najviše oslanja na kaznu lišenja slo- bode,⁵ tada je došlo i do raskida sa starim tradicijama.

Iako se na samom početku ovog rada, na osnovu notornih činjenica, izražava određena skepsa u pogledu uticaja vizantijske pravne tradicije na krivično pravo u Crnoj Gori, ipak ne bi bilo opravdano niti metodološ- ki ispravno da se *a priori*, isključi svaki uticaj vizantijske pravne tradici- je. Zato će se u radu pažljivo analizirati najvažniji momenti u razvoju cr- nogorskog krivičnog prava i karakteristike tog razvoja, imajući za cilj da se uoči bilo kakav, pa makar i udaljeni i posredni uticaj vizantijske prav- ne tradicije. Naravno, postojanje tog uticaja zavisi i od vremenskog peri- oda koji se ispituje. Nije sporno da je taj uticaj postojao u srednjovjekov- noj Zeti, ali je on, kao što će se vidjeti, vremenom slabio tako da kada je došlo do ponovnog stvaranja države na teritoriji Crne Gore, početkom XIX vijeka, on je bio posredan i udaljen, da bi se do kraja njenog postoj- anja sasvim izgubio. Naravno, tražiti tragove tog uticaja danas u crno- gorskom krivičnom pravu ne bi imalo nikakvog opravdanja.

1. KRIVIČNO PRAVO PRIJE NASTANKA CRNOGORSKE DRŽAVE

1. Stanje koje je prethodilo stvaranju crnogorske države

Teško je, u nedostatku izvora, reći bilo što o krivičnom pravu i ka- žnjavanju u srednjovjekovnoj Zeti. Osnovana je pretpostavka da se u Ze- ti, dok je bila u sastavu države Nemanjića, primjenjivalo srpsko srednjo- vjekovno krivično pravo. Samim tim, uticaj vizantijskog prava je morao biti izražen. On je još izraženiji u zetskim primorskim gradovima. Me- đutim, ti gradovi, a naročito Kotor, ostvaruju i u to doba visok stepen au- tonomije. To naročito važi za Kotor u kome, za razliku od Budve, i sud- stvo ostvaruje autonomiju, tako da je krajem XIII vijeka ta autonomija

---

⁵ Ulaziti u pitanje zašto je do toga došlo, prelazi okvire i temu ovog rada. Do- voljno je reći da se relativno kasno institucionalizovanje kazne lišenja slobode može objasniti i razlozima koji spadaju u oblast političke filozofije. Za one koji u kazni li- šenja slobode vide nešto više od samog kažnjavanja i traže dublja objašnjenja za nje- no široko prihvatanje, kazna lišenja slobode predstavlja moćno političko sredstvo za ostvarivanje tehnologije vladanja ljudima i dio opšteg mehanizma njihovog dis- ciplinovanja u kapitalističkom društvu. Up. M. Foucault, *Überwachen und Strafen, Die Geburt des Gefängnisses*, Frankfurt, 1979.

dostigla takav stepen da je bilo zabranjeno Kotoranima „da svoje sugrađane predaju kralju na kažnjavanje”.⁶

Izuzimajući Kotor koji je i u okviru Zete imao svoje autonomno gradsko pravo, ništa ne govori u prilog tome da je na teritoriji Zete važno neko pravo koje bi bilo drugačije od onoga koje je važno na teritoriji čitave srpske srednjovjekovne države. Iako o tome nema direktnih izvora, trebalo bi uzeti da je i u Zeti važno najvažniji srpski srednjovjekovni izvor, a to je Dušanovo zakonodavstvo. Tome u prilog ide i sačuvana tradicija, pa i sačuvani prepisi tog zakonodavstva koji su se, po svemu sudeći, i primjenjivali u oblasti Primorja (prije svega u Paštrovićima). To ukazuje na to da je i u Zeti postojao uticaj vizantijskog prava. Nema sumnje da je Dušanov zakonik, i pored nekih svojih originalnih rješenja, u velikoj mjeri nastao pod uticajem vizantijskog prava.⁷

Sa propašću feudalne države, nestalo je i državno pravo kažnjavanja. Taj period traje skoro tri vijeka. Propašću Dušanovog carstva stvara se više manjih država. Te države postepeno slabe do svog konačnog nestajanja, a jača plemenski partikularizam. Naravno, u Crnoj Gori je u tom pogledu posebno važna država Crnojevića koja je, i pored svih slabosti i suočena sa konačnim nestajanjem, ipak imala dovoljno snage da zadrži i ostvaruje pravo na kažnjavanje.⁸

Poslije nestanka države Crnojevića, u Crnoj Gori se uspostavlja plemensko uređenje bez postojanja države. Međutim, to nije potpuni povratak na staro plemensko uređenje kakvo je postojalo kod Južnih Slovena jer je viševjekovno postojanje feudalne države ostavilo ozbiljne tragove, što se može reći i za krivično pravo i kažnjavanje. Naime, nijesu to izvorna plemena, već specifične društvene strukture koje su nastale da bi se

⁶ S. Ćirković u: *Istorija Crne Gore*, knjiga druga, tom I (Crna Gora u doba Nemanjića), Titograd, 1970, str. 90.

⁷ N. Radojčić zaključuje da je „među svima slovenskim pravima srednjega veka srpsko bilo najduže i najsvestranije prožimano vizantiskim pravom”. N. Radojčić, *Dušanov zakonik i vizantisko pravo, Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana*, Beograd, 1952, str. 50–51.

⁸ Iz jedne sačuvane isprave iz toga doba, posredno se može zaključiti da su Crnojevići, kao vladari, čak i pred sam kraj postojanja države kojom su vladali, preduzimali i mjere kažnjavanja prema svojim podanicima. Tako je Ivan Crnojević prognao „preko mora” porodicu Golubović i konfiskovao im imovinu, dok im je njegov nasljednik Đurađ Crnojević krajem 1492. godine tu imovinu vratio i dozvolio im povratak. Vid. *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, prikupio i priredio A. Solovjev, Beograd, 1926, str. 227.

opstalo pod Turcima. Pravo je moralo da se stvara paralelno sa stvaranjem nove društvene organizacije bez obzira što je postojala određena tradicija srednjovjekovne države i prava. Ta nova organizacija je „krcata baštinom pradoba” zasnovana na „pastirskom katunu” koji „proždire pitoma sela doline, ali s njima guta i vizantisko-srpske pravne ustanove”.⁹ Ako je rodovsko-plemensko uređenje u Crnoj Gori „novo”, tj. ono koje je nastalo poslije propasti srednjovjekovne Zete krajem XV i u XVI vijeku, a ne neko zatečeno plemensko uređenje Južnih Slovena (ili bilo kojih drugih etničkih grupa), onda je i običajno pravo moralo biti „novo”, tj. njegovo nastajanje je paralelno teklo sa nastajanjem takvog društvenog uređenja. To pravo je bilo rudimentarno i primitivno, kao što su bili i novonastali društveni odnosi koje je regulisalo. Međutim, kao što ni formiranje rodovsko-plemenskog uređenja nije bio proces koji je morao da krene iz početka, tako ni običajno pravo koje se stvaralo nije krenulo od potpuno nereguliranih odnosa, tj. ono se na neki način inkorporisalo u već postojeće običajno-pravne norme koje su odgovarale novonastalim društvenim prilikama. U tim okvirima nijesu se sačuvale samo određene norme starog običajnog prava, nego su u novostvorenim okvirima svoje mjesto našle i neke pravne norme iz pisanog, državnog prava, kao i neki kanoni koji su činili dio crkvenog prava.

Ovakvo stanje zadržalo se u crnogorskom društvu sve do potkraj XVIII vijeka. Do tada se ne može govoriti o postojanju crnogorske države i postojanju državnog prava, kao i o tome da je država vršila *ius puniendi*. „Sve presude u crnogorskom plemenskom društvu donose se na osnovu običajnog prava”, a sudio je kmetski sud sastavljen od 24 ili manje članova za koji se smatra da „vodi porijeklo od porote iz Dušanovog zakonika”.¹⁰ To su uglavnom bili privatno-pravni sporovi, dok je za kažnjavanje nedostajala državna prinuda. Polovinom XVIII vijeka „niko nije mogao Crnogorca uhapsiti i osuditi na vremensku ili smrtnu kaznu”.¹¹ Samo izuzetno, u rijetkim slučajevima, moglo je doći do kažnjavanja, što je podrazumijevalo čitave „kaznene ekspedicije” protiv plemena ili bratstva iz kojeg je poticao krivac koje bi ga, po pravilu, uzimalo u zaštitu. No, i u tim slučajevima nije to bila država koja je reagovala (koja još nije

⁹ M. Šufraj, *Srbi i Arbanasi (njihova simbioza u srednjem veku)*, Beograd, 1925, str. 59.

¹⁰ G. Stanojević, *Mitropolit Vasilije i njegovo doba (1740/1766)*, Beograd, 1978, str. 32.

¹¹ *Ibid*, str. 7.

ni u rudimentarnom obliku postojala), već oblici društvenog reagovanja izraženi kroz „narodne sudove” i međuplemenske sukobe kojima je izvršenje ubistva ili nekog drugog teškog prestupa bio samo povod.

Ne ulazeći ovdje u složeno i ozbiljno pitanje što je to bilo presudno za stvaranje crnogorske države, a time i za ustanovljavanje kažnjavanja kao funkcije države, treba ukazati da iz plemena nije mogla spontano nastati država. Bilo je potrebno nešto što bi zahtijevalo nadplemensku vlast, odnosno nešto što bi povezalno pojedince ne samo krvnim srodstvom, nego ustanovljavanjem i pravnih veza koje država podrazumijeva. Još davno u teoriji o državi taj spoljni faktor koji je zahtijevao formiranje države vidio se u ratu, bilo međusobnom između plemena, bilo sa spoljnim neprijateljem.¹² Toga je u Crnoj Gori svakako bilo, kako u vidu stalnih oružanih sukoba sa Turcima, tako i u međuplemenskim sukobima. I krvna osveta je bila razlog za stalne unutrašnje sukobe, ona je vodila unutrašnjim oružanim sukobima koji su bili toliko prošireni da bi se moglo govoriti o stalnom unutrašnjem ratu.¹³ Zato je formiranje države u Crnoj Gori zahtijevalo suzbijanje krvne osvete. Osim toga, da bi došlo do formiranja države bilo je potrebno djelovanje i nekih dodatnih faktora koji su, po pravilu, specifični i razlikuju se od jedne do druge države. Kada je u pitanju nastanak crnogorske države, važan faktor koji je tome doprinio jeste i stalno prisutna ideja o obnavljanju stare države koja je bila živa sve vrijeme, kako u narodu tako i u crkvi koja je čuvala tradiciju stare srednjovjekovne države.

Period odsustva državnog prava traje sve do početka stvaranja crnogorske države krajem XVIII i početkom XIX vijeka. Prelomni momenat u tom pogledu predstavljala je pojava Zakonika Petra I.

Mnogo vidljiviji tragovi i još živa vizantijska pravna tradicija u to doba zapaža se u primorskim gradovima, u kojima toj tradiciji sve više konkurišu uticaji zapadnog i evropskog prava.

2. Krivično pravo u Primorju u srednjem vijeku

Na ovom mjestu će, za potrebe ovog rada, biti samo ukazano na neke osnovne karakteristike krivičnog prava i kažnjavanja u Kotoru,

---

¹² S. Jovanović, *Osnovi pravne teorije o državi*, II izdanje, Beograd, 1914, str. 19–21.

¹³ U toj fazi krvne osvete kao pojave, odgovornost nije bila individualizovana. Odgovarala je kuća, bratstvo, pa čak i pleme.

Paštrovićima i Grblju. Naročito Kotor ima svoju bogatu i dugu istoriju i bio je predmet izučavanja istoričara koji su o različitim segmentima te istorije napisali brojne i vrijedne radove. Međutim, kada je u pitanju pravna prošlost Kotora, većina radova se „bavi privatno pravnom problematikom, dok je javno-pravni segment skoro u potpunosti neistražen”.¹⁴

Kotor je, kao dio srpske srednjovjekovne države, imao visok stepen autonomije. To se odražavalo i u oblasti krivičnog prava, odnosno kažnjavanja. Krivičnopravne odredbe se mogu naći u njegovom statutu. Analiza tih odredaba je otežana poznatom činjenicom da kotorski statut u stvari predstavlja zbirku odluka koje su donosile gradske vlasti (gradska vijeća). Imajući u vidu temu ovog rada, ovdje će nas interesovati samo jedno pitanje: da li se u odredbama koje regulišu krivičnopravnu materiju može zapaziti uticaj vizantijskog prava. Na to pitanje se, imajući u vidu prije svega propisane kazne, može potvrdno odgovoriti. Taj uticaj je, prije svega vidljiv u predviđenim tjelesnim kaznama mutilacijom. Manje je važno (mada to pitanje, svakako, nije bez značaja) da li je do tog uticaja došlo neposredno preuzimanjem iz vizantijskih pravnih zbirki, ili posredno preko srednjovjekovne Srbije i njenog zakonodavstva, ili pak posrednim uticajem drugih primorskih gradova.¹⁵ Takođe, nije nužno da se u ovom radu bavimo pitanjem da li su krivičnopravne odredbe kotorskog statuta, koje predviđaju tjelesne kazne osakaćenjem, u čemu se jasno prepoznaje uticaj vizantijskog prava, zaista bile i primjenjivane.¹⁶

¹⁴ N. Bogojević-Glušćević, Krivično pravo u srednjovjekovnom kotorskom Statutu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/2004, str. 34. Iako to tvrđenje i dalje stoji, ipak se zapaža pojava nekoliko radova (uključujući i citirani rad), koji se bave krivičnim pravom, odnosno javnim pravom u Kotoru.

¹⁵ Treba se složiti sa mišljenjem da je do toga uticaja dolazilo na sva tri načina, mada ne u istoj mjeri. Tako, N. Bogojević-Glušćević, *op. cit.* u prethodnoj napomeni, str. 58.

¹⁶ U jednom od rijetkih radova koji se bavi primjenom kaznenih odredaba kotorskog statuta, na osnovu analize sačuvanih sudskih notarskih dokumenata iz prve polovine XIV vijeka, vidi se da je dominantna kazna u praksi bila novčana. U analiziranim dokumentima nema nijednog slučaja ili pomena primjene tjelesne kazne sakaćenjem. Up. V. Živković, Criminal offense and violence in medieval Kotor (1326–1337), In: *Our Daily Crime* (ed. G. Ravančić), Zagreb, 2014. Ipak, iz toga se ne može doći do zaključka da predviđene tjelesne kazne sakaćenjem (vađenje jednog ili oba oka, odsijecanje jedne ili obje ruke) nijesu bile primjenjivane, već da o primjeni tih kazni nema pouzdanih izvora.

Kotor 1420. godine prihvata vlast Venecije i od tada se, uz odredbe gradskog statuta, primjenjuje i krivično pravo Venecijanske republike. Primjena venecijanskog, a kasnije austrijskog krivičnog prava, dovela je do toga da je vremenom vizantijska pravna tradicija nestajala, odnosno da je imala sve manji značaj. Međutim, ona je bila dovoljno dugo očuvana da bi povratno djelovala na crnogorsko krivično pravo u nastajanju, ukoliko već nije bila prisutna u običajnom pravu. Čak u XVII vijeku zabilježeni su slučajevi pozivanja na Dušanov zakonik, što istovremeno ukazuje i na prisutnost vizantijske pravne tradicije.¹⁷ Taj uticaj na Crnu Goru dolazio je ne samo iz Kotora, nego i iz drugih okolnih krajeva gdje se sačuvala vizantijska pravna tradicija kao što su, prije svega, Paštrovići.

Paštrovići su najprije priznavali vlast Nemanjića, a zatim Balšića, da bi 1423. godine na osnovu ugovora sa Venecijanskom republikom ušli u njen sastav. Tim ugovorom im je priznata široka autonomija i značajne privilegije. Između ostalog, imali su autonomno sudstvo koje je sudilo „na osnovu starih običaja i statuta”. Pretpostavlja se, sa osnovom, da je nastavljeno sa primjenom Dušanovog zakonodavstva.¹⁸ U stvari, u ugovoru iz 1423. godine vjerovatno se mislilo na skraćenu Sintagmu, Justinijanov zakon i Dušanov zakonik „u jednom zborniku, kako on uvek dolazi u XV i XVI veku”.¹⁹ Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima se nije sačuvalo u prvobitnom obliku, ono se prilagođavalo i mijenjalo.²⁰ Sudska autonomija je prvobitno obuhvatala kako građanske tako i krivične slučajeve, da bi kasnije bila sužena u krivičnim stvarima na odlučivanje u prvom stepenu, dok je u drugom stepenu odlučivao kotorski sud.²¹

¹⁷ U jednom slučaju gradska vlast u Perastu se pozvala na Dušanov zakonik („secondo le leggi del Re Stefano”) kao pravni osnov za kažnjavanje psovanja u 1624. godini. P. D. Serović, Suđenje po Dušanovu zakoniku u XVII vijeku u Perastu (Prigodom šeste stogodišnjice Dušanova zakonika), *Istorijski zapisi* 10–12/1949, str. 216.

¹⁸ Sindik smatra da postoje uvjerljivi razlozi koji idu u prilog pretpostavci da je Dušanovo zakonodavstvo važno u Paštrovićima i prije 1423. godine, pozivajući se i na mišljenje Bogišića. Vid. I. Sindik, Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i Grblju, *Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana*, Beograd, 1951, str. 149.

¹⁹ A. Solovjev, Dušanov zakonik kod Paštrovića, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1–2, 1933, str. 24.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Sindik smatra da je to učinjeno zato što su mletačke vlasti nastojale da iskorištene krvnu osvetu i umir jer je „ovaj običaj ... za mletačko pravno shvatanje bio čudnovat”. I. Sindik, *op. cit.*, str. 147.

Međutim, to se rijetko dešavalo jer su Paštrovići izbjegavali apelaciju, upravo zato da bi očuvali autonomiju i u oblasti krivičnih suđenja.²²

Dušanovo zakonodavstvo bilo je prisutno i u Grblju, mada ono nije imalo takav značaj kao u Paštrovićima.²³ Osim toga što je sporno da li se ono uopšte primjenjivalo, izvjesno je da Grbalj koji nije imao takvu autonomiju kao Paštrovići, nije imao nikakvu nadležnost u krivičnim stvarima.²⁴

I iz ovog kratkog izlaganja vidi se da je vizantijska pravna tradicija, prije svega preko srpskog srednjovjekovnog prava, vjekovima bila prisutna, u manjoj ili većoj mjeri, u Kotoru, Paštrovićima i Grblju. To je moralo imati određeni uticaj i na susjednu Crnu Goru. Dakle, ako se u Crnoj Gori i nije sačuvala vizantijska pravna tradicija, njen uticaj je, makar oslabljen, došao iz Primorja.

2. DONOŠENJE I PRIMJENA ZAKONIKA PETRA I (PERIOD DO 1830. GODINE)

1. *Donošenje Zakonika*

Poslije više vjekova nova država koja se uz velike teškoće i prepreke stvarala, postepeno je i mukotrпно se obezbjeđivala i pravo na kažnjavanje. Može se reći da tek poslije tri vijeka država u nastajanju u Crnoj Gori počinje da ostvarjuje to pravo. Prvi ozbiljan korak u tom pravcu učinjen je donošenjem Zakonika Petra I.

Zakonik Petra I (Zakonik obšči crnogorski i brdski) donijet je 1798, odnosno 1803. godine. Prošireno je mišljenje da njegov sastavni dio čini i Stega usvojena 1796. godine. Pošto originalni rukopis Zakonika nije sačuvan, sporna su mnoga pitanja u vezi sa njegovim nastankom i važenjem. Sporna je i godina donošenja, ali je ipak vladajuće shvatanje da je on donijet u dva dijela navedenih godina. Nije utvrđeno ni ko ga je

²² I. Sindik, *op. cit.*, str. 146.

²³ Za razliku od Paštrovića ne može se govoriti „o čvrstoj tradiciji Dušanova zakonodavstva, nego samo o njihovoj docnijoj recepciji i to literarnim putem pomoću mitropolita i sveštenstva” smatra Solovjev. Up. A. Solovjev, *op. cit.* u nap. 19.

²⁴ Za oblast krivičnog prava od značaja je i tzv. Grbaljski statut koji, u stvari, predstavlja falsifikat. Grbalj nikada nije imao statut, a i taj dokument koji je značajan kao zbirka, odnosno kodifikacija običajnog prava sačinjen je mnogo kasnije, od 1427. godine koja je označena kao godina donošenja navodnog statuta. On propisuje brojna krivična djela i kazne za njih.

pisao, odnosno kako je nastao. U nekim izvorima se može naići na tvrdnje da ga je sastavio sam Petar I.²⁵

Još važnije pitanje od toga ko je sastavio Zakonik jeste kako je on pisan i na osnovu čega. Da li je Zakonik preuzeo već postojeće norme običajnog prava, da li je prilikom njegovog sastavljanja korišćen neki uzor iz srednjovjekovnog perioda ili stranog zakonodavstva? Ova i slična pitanja nameću se sama po sebi. Dosadašnje njegove analize nijesu mogle da utvrde da je bilo koji dio njegovog teksta preuzet iz nekog drugog izvora. U vezi sa tim, naročito je važno pitanje da li se njegov tvorac na bilo koji način rukovodio pravnim izvornicima iz doba srednjovjekovne Zete i Srbije, odnosno da li je na njega uticao neki prevedeni vizantijski zakon. Vladici Petru I, ako je on bio autor Zakonika, sigurno su bili dostupni neki izvori srpskog srednjovjekovnog i vizantijskog prava.²⁶ Međutim, osim opšteg duha i nekih termina, neku neposrednu vezu sa bilo kojim od starih pravnih izvora nije moguće utvrditi. I što se same terminologije tiče, mnogo je više termina koji očigledno ne potiču

---

²⁵ Tim pitanjima, kao i analizom pojedinih odredaba Zakonika, bavila se R. Petrović u svojoj poznatoj studiji: *Zakonik Petra I vladike crnogorskog, istorisko-pravna rasprava*, preštampano iz Zapisa, Cetinje, 1929.

²⁶ Povodom toga, nameće se upoređivanje sa jednim zakonom nastalim u Srbiji u to vrijeme. Riječ je o Zakonu prote Mateje Nenadovića. Iako skoro da nema sličnosti između dva zakona, postavlja se pitanje zašto prilikom sastavljanja Zakonika Petra I nije, kao što je to učinio prota Mateja Nenadović, korišćen Nomokanon ili neki drugi srpsko-vizantijski pravni akt. U Crnoj Gori je u to vrijeme bilo više takvih rukopisa. Iako nije izvjesno da je ilovički rukopis Nomokanona u to vrijeme još bio u Crnoj Gori, bio je Morački prepis. Takođe, Petar I je mogao doći do Krmčije koja je štampana u Rusiji 1787. godine, a bilo je i drugih izvornika čije bi neke odredbe mogle da posluže kao uzor. Čak je tri rukopisa Vlastareve sintagme u prevodu na srpski, odnosno crkvenoslovenski jezik nastalo u Crnoj Gori, a dva se i danas nalaze u Cetinjskom manastiru. Osim toga, postojali su i prepisi Dušanovog zakonodavstva u Primorju. Koliko je teško prepoznati uticaj korišćenih izvora prilikom sastavljanja nekog pravnog akta, pokazuje i navedeni zakon Prote Mateje. Njegov tekst nije sačuvan, nego se o njemu posredno saznaje iz memoara njegovog autora. Međutim, prota Mateja Nenadović o tome piše po sjećanju, poslije tri decenije, tako da je teško prepoznati uticaj i onoga što on izričito navodi kao uzor, a to je Krmčija. Detaljno o tome S. Šarkić, *Uticaj grčko-rimskog (vizantijskog) prava na prvi 'zakon' iz vremena Prvog srpskog ustanka, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2/2004, str. 103–115.

iz starog srednjovjekovnog krivičnog prava (to je slučaj sa brojnim italijanizmima i turcizmima koje Zakonik koristi), nego iz onih kod kojih se može uočiti ta veza.²⁷

Iako sadrži i odredbe iz drugih pravnih oblasti, krivičnopravne odredbe su u prvom planu. Ovom prilikom se ne može ulaziti u analizu tih odredaba. Još bi manje imalo opravdanja njihovo parafraziranje što je činjeno u brojnim radovima. Riječ je o tome da je sadržaj Zakonika Petra I uglavnom dobro poznat. Ipak treba ukazati na izvjesne specifičnosti u vezi sa propisivanjem nekih krivičnih djela i kazni.

2. 2. *Krivična djela u Zakoniku Petra I*

Zakonik propisuje vrlo mali broj krivičnih djela. Tako mali broj krivičnih djela ne može da se objasni samo time da je riječ bila o arhaičnom, primitivnom zakonu, koji je daleko od našeg današnjeg shvatanja pojma zakonodavstva, naročito u krivičnopravnoj oblasti. Naime, drugi, mnogo stariji zakoni (npr. Dušanov zakonik, kao i vizantijski zakoni) propisivali su znatno veći broj krivičnih djela. Katalog krivičnih djela u Zakoniku obuhvata izdaju,²⁸ ubistvo, tjelesnu povredu, krađu, realnu uvredu, otmicu žena i djevojaka, podmićivanje sudija i primanje mita od strane sudija i izazivanje nereda pred crkvom ili na pazarima. Osim ubistvu, naročita pažnja je posvećena krađi jer se u odredbama Petrovog zakonika ukazuje i na njenu štetnost („...da najviše zla i krvoprolića u našoj zemlji s ludežah biva...”) i ulazi i u uzroke (prebacuje se roditeljima da loše vaspitavaju svoju djecu). U pogledu kazne krađa se izjednačava sa ubistvom ako je drugi put učinjena, tj. predviđa se smrtna kazna za nju,²⁹ a predviđa se

²⁷ Jedan od termina koji Zakonik koristi, a na koji se nailazi i u pravnim izvorima srednjovjekovnog prava jeste „bezzakonie” i „bezzakonik”. Taj termin je označavao ne samo „neusaglašenost sa svetovnim pravnim pravilima, već i sa crkvenim kanonima”. S. Šarčić, *Zakon u glagoljskim i ćirilskim pravnim spomenicima*, Novi Sad, 1994, str. 141. Upravo se u istom značenju on koristi i u Zakoniku Petra I članovima 11 i 12 jer je riječ ne samo o krivičnom djelu za koje Zakonik predviđa sankciju, već istovremeno i o grubom kršenju crkvenih kanona.

²⁸ Zakonik koristi savremeni termin „izdajnik”, a ne „nevernik” kao što je to bio slučaj u srednjovjekovnom pravu. T. Taranovski, *Istorija srpskog prava u nemaničkoj državi*, II deo, Istorija krivičnog prava, Beograd, 1931, str. 112–114.

²⁹ Vizantijsko pravo, ma kako strogo bilo, nikada nije za krađu, odnosno ni za koji drugi imovinski delikt propisivalo smrtnu kaznu. S. Troianos, *op. cit.* 73. Strogo kažnjavanje krađe u crnogorskom pravu prije je moglo biti inspirisano kažnja-

i progonstvo, kao i nekažnjivost u slučaju da se ubije lopov pri izvršenju krađe. To ukazuje na to da je krađa u to doba bila ne samo krivično djelo, nego i veliki društveni problem.

Uobičajeno objašnjenje činjenice da u nekim drugim zakonima srednjeg vijeka nedostaju mnoga važna krivična djela jeste da se zakonodavac tog doba „naslanjao na staro običajno pravo i na vekovnu praksu”.³⁰ Ako se to objašnjenje prihvati, a ono nije daleko od istine, da li to znači da je većina krivičnih djela bila predviđena običajnim pravom? Može se samo pretpostaviti šta je sve u vrijeme Petra I u Crnoj Gori smatrano krivičnim djelom, a da o tome nema ni pomena u Zakoniku. Tako, nigdje se ne spominje nijedno od krivičnih djela kojima su se srednjovjekovni zakoni itekako bavili. I u vizantijskom pravu su ta krivična djela pod uticajem crkve, imala veliki značaj. To su seksualni prestupi, ili krivična djela protiv polnog morala.³¹ Između ostalih, kakav je značaj u to doba imalo silovanje i kakvu je reakciju ono izazivalo? Zakonik o tome ništa ne govori.³² Pogrešno bi bilo zaključiti da silovanje u to vrijeme nije smatrano teškim prestupom. No, da li je ono u potpunosti bilo prepušteno normama običajnog prava, teško je reći. Nema ni nekih drugih izvora koji bi ukazivali na to kakva bi reakcija uslijedila na izvršeno silovanje. Ima osnova i za pretpostavku da je u to doba, kada je krvna osveta bila svuda prisutna, silovanje bilo i dalje u sferi privatne reakcije, da je sankciju za silovanje primjenjivala (muška) rodbina žrtve, odnosno muž ako je riječ o udatoj ženi. Takođe, ima osnova i pretpostavka da se u slučaju zaključenja braka, prema učiniocu silovanja nije ni primjenjivala sankcija. I rješenja predviđena u statutima srednjovjekovnih zetskih gradova ukazuju na to da je značajan dio ovih slučajeva bio rješavan

---

vanjem za krađu u nekim evropskim zemljama u srednjem vijeku. Ipak, to je prije svega odraz proširenosti krađe i svijesti o njenoj štetnosti u uslovima kada su materijalna dobra bila vrlo oskudna, i kada je krađa mogla i egzistencijalno da ugrozi vlasnike ukradenih stvari.

³⁰ T. Taranovski, *op. cit.*, str. 137.

³¹ Poznato je da je vizantijsko krivično pravo, pod uticajem crkve, predviđalo brojna krivična djela ove vrste. Za Eklogu up. L. Margetić, Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci 1* 1980, str. 75–76.

³² Na inkriminaciju silovanja ne nailazimo ni u pola vijeka kasnije usvojenom Danilovom zakoniku. Takođe, nema podataka ni o tome da se za ovo krivično djelo sudilo u praksi.

zaključivanjem braka između žrtve i učinioca, a bez njegovog kažnjavanja.³³ S druge strane, Zakonik kao krivično djelo zapriječeno najstrožim kaznama predviđa otmicu žena (jedanaesto). Ono je samo u rijetkim slučajevima moglo da obuhvati i silovanje, tako da se time ne može objasniti izostavljanje silovanja iz Zakonika. Inače, otmica žena je krivično djelo na koje se često nailazi i u arhaičnim pravima. Ono je bilo poznato i vizantijskom pravu. Preuzeto je i u srpsko srednjovjekovno pravo. Sadrže ga i mlađe redakcije Dušanovog zakonodavstva, pa i Paštrovski i Grbaljski prepis u Justinijanovom zakonu koji je, kao što je poznato, činio sastavni dio tog zakonodavstva. Međutim, ne može se uočiti neka bilo jezička bilo suštinska sličnost između odredbe tačke jedanaeste Zakonika Petra I i ova dva prepisa, odnosno prerade Dušanovog zakonodavstva.³⁴ Krivično djelo koje predviđa Zakonik Petra I, ako se jezički analizira njegova formulacija, otmicom u pravom smislu riječi smatra samo otmicu djevojaka („ugrabi djevojku”), ali sa njom izjednačava i slučaj kada neko „uzme tuđu ženu iza živa muža”, predviđajući istu kaznu za obje ove situacije.³⁵

Na osnovu ovog primjera, može se zaključiti da Zakonik Petra I ne daje pravu sliku o tome šta je sve u to doba u Crnoj Gori smatrano krivičnim djelom. On vrši izbor krivičnih djela za koja se smatralo da je iz određenih razloga potrebno da se nađu u njemu. Takođe, analiza i upoređivanje krivičnog djela otmice iz Zakonika sa Dušanovim zakonodavstvom koji ga detaljno propisuje, i to onih prepisa koji su se nalazili u crnogorskom primorju, ne pokazuje sličnosti, pa se ne može zaključiti da je na unošenje ovog krivičnog djela u Zakonik Petra I uticalo srpsko-vizantijsko pravo.

³³ Vid. N. Bogojević-Glušćević, Krivično djelo silovanja u statutima srednjovjekovnog Skadra i Kotora, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/2018, str. 72.

³⁴ Upoređivanje je vršeno sa tekстом datom u radu B. Marković, *Krivično delo otmice djevojaka i žena*, Istorijski časopis, LVI 2008, str. 254–255. Tekstovi oba prepisa su u navedenom radu preuzeti od Solovjeva i Mošina.

³⁵ Preuzimajući ovo krivično djelo Danilov zakonik ga propisuje na isti način kao i Zakonik Petra I. Ali, u zasebnoj odredbi koja slijedi, predviđa se osnov koji isključuje postojanje ovog krivičnog djela u slučaju da je postojao pristanak djevojke (iako bez znanja roditelja) zato što „ih je sama ljubav vezala”. Time se propisivanje otmice kao krivičnog djela još više udaljava od srpsko-vizantijskog srednjovjekovnog pravnog regulisanja otmice u kome pristanak žene, odnosno djevojke nije imao nikakav značaj. „Nema nikakvih romantičnih modela koji bi upozoravali da se na bilo koji način može uzeti u obzir položaj mladih ljudi koji iz nekog razloga ne mogu dobiti pristanak za sklapanje braka od svojih porodica.” B. Marković, *op. cit.*, str. 257–258.

2. 3. Propisane kazne

Zakonik propisuje više vrsta kazni: globu, smrtnu kaznu, konfiskaciju imovine, progonstvo. Sve su to kazne koje su odgovarale tadašnjem stepenu razvitka crnogorskog društva, tj. kazne čija je primjena u tim uslovima bila moguća. Pa i njih je često bilo teško primjenjivati zbog otpora plemena iz kojeg je poticao krivac jer ga je ono ponekad uzimalo u zaštitu i nije dozvoljavalo da se sankcija izvrši. I dalje je ozbiljna prepreka tome da država uzme kažnjavanje u svoje ruke bila krvna osveta. Ona je u Crnoj Gori dugo, pa i onda kada se već može govoriti o nastanku države, bila društveni problem koji je sprječavao dalji društveni razvoj.³⁶ Iako u nekim slučajevima kazna ima i elemente privatne reakcije, ipak se ona u Zakoniku Petra I pojavljuje kao javna kazna, kazna koju primjenjuje država koja je u to vrijeme u svom nastajanju.

Poznato je da Zakonik propisuje više vrsta kazni. Tu je prije svega smrtna kazna koja se izvršava vješanjem, strijeljanjem i kamenovanjem.³⁷ Propisivanje smrtno kazne u tijesnoj je vezi sa suzbijanjem krvne osvete. Propisivanjem smrtno kazne za ubistvo, uz naglašavanje da se izvršilac „nikakvim blagom ne može odkupiti” (član 2) učinjen je veliki korak u suzbijanju krvne osvete i time „zadat odlučan udarac „privatnoj represiji”.³⁸

Za najteža krivična djela predviđeno je i progonstvo iz zemlje. Ono svoje porijeklo vuče iz predrđavnog stanja.³⁹ Pojedinaac je time eliminisan iz zajednice čime se dovodila u pitanje i njegova egzistencija. Po sadržini i krivičnim djelima za koje je bilo predviđeno više je ličilo na arhaično progonstvo, koje primjenjuje društvena zajednica pre nastanka države, nego na progonstvo koje kao kazna postoji u srednjovjekovnom

---

³⁶ Često se ona pretvarala u masovne sukobe između pojedinih bratstava, pa i plemena koji su paralisali čitav društveni život i obavljanje privrednih aktivnosti. Ona je u nekim periodima bila neobuzdana i imala je razorne posljedice. O tome vid. P. Stojanović, Neki problemi krvne osvete u doba nastanka crnogorske države, *Glasnik Odjeljenja društvenih nauka CANU* 4, 1983, str. 188–194.

³⁷ Kamenovanje kao arhaična kazna više je prisutna u narodnom predanju nego što ima dokaza da je ona zaista i bila primjenjivana. Smrtna kazna se, po pravilu, izvršavala strijeljanjem.

³⁸ P. Stojanović, *Zakonik vladike Petra I i Danilov zakonik, istorijsko-pravna studija*, Cetinje, 1982, str. 30.

³⁹ *Ibid.*, str. 52.

srpskom⁴⁰ i vizantijskom pravu.⁴¹ U nekim odlukama crnogorskih sudova kojima je izricano progonstvo istovremeno je, u stvari, savremenom terminologijom rečeno, oduzimana i državljanstvo, tj. prognani se nije više smatrao članom zajednice.⁴²

Globa koja je više imala karakter otkupnine, nego novčane kazne, bila je univerzalna kazna kojom se kažnjavalo, počev od ubistva, pa do beznačajnih prestupa. Običajnim pravom („kuštumom zemaljskim”) bila je tačno određena visina globe za svaki prestup. No, ipak, ova će kazna, doduše, dosta sporo, ustupati svoje mjesto upravo kazni lišenja slobode.

Konfiskacija imovine je, po pravilu, bila predviđena zajedno sa nekom drugom kaznom (smrtna kazna, progonstvo) za teška krivična djela. Ona je pogađala ne samo učinioca krivičnog djela, nego i njegovu porodicu, odnosno rodbinu. Bila je predviđena samo potpuna (a ne i djelimična) konfiskacija. Imala je izrazito represivni karakter, tj. cilj joj je bio da se učinilac i ekonomski uništi. Smatra se da „razur” ima korijen u srednjovjekovnom pravu.⁴³ Zaista, u pravu nekih slovenskih zemalja kao kazna postojalo je da se „kuća raspe” što se moglo primijeniti i prema čitavom selu: „da se selo raspe”.⁴⁴

Najzad, iako samo u jednom slučaju, Zakonik predviđa i kaznu lišenja slobode. Ona, sa jednim izuzetkom (za vrijeme Šćepana Malog),⁴⁵ ni-

⁴⁰ Dušanov zakonik predviđa progonstvo („da se izdene”) za tri krivična djela koja u crnogorskom pravu nijesu ni bila inkriminisana (npr. za jeres). Up. T. Taranovski, *op. cit.* str. 53.

⁴¹ Up. S. Troianos, *op. cit.* p. 68–70.

⁴² U odluci od 10. oktobra 1818. godine, kojom se oduzima zvanje guvernaduru Vuku Radonjiću, vrši se i protjerivanje izvjesnih njegovih saradnika i konfiskuje im se imovina (uključujući i to da će im se kuća „razvaliti”), a istovremeno se jednoglasno odlučuje „da ot danas za vazda nemaju bit Cernogorci”. *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, str. 130.

⁴³ B. Pavićević, *Stvaranje crnogorske države*, Beograd, 1955, str. 155.

⁴⁴ T. Taranovski, *op. cit.*, str. 51–52.

⁴⁵ Tvrdi se da je Šćepan Mali kažnjavao lopove zatvorom (*Istorija Crne Gore*, knjiga treća, tom prvi, Titograd 1975, str. 392). Nailazi se i na mišljenje da je u njegovo vrijeme postojala tamnica kod manastira Brčeli. M. Pavićević, *Lažni car Šćepan Mali u svjetlosti istorije i narodne tradicije, Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, 1938, knjiga IV. Iako se u stvari ne radi o kazni lišenja slobode, treba spomenuti i slučaj kada je Šćepan Mali držao u pritvoru, početkom 1768. godine, skoro dva mjeseca mitropolita Savu u manastiru Stanjevići. Svoj postupak Šćepan Mali je pravdao time „da je vladika zatajio mnoge novce poslane iz Rusije”, a,

je bila poznata crnogorskom krivičnom pravu. Lišavanje slobode je imalo drugu svrhu, da obezbijedi prisustvo okrivljenog u krivičnom postupku, odnosno da obezbijedi izvršenje već izrečene druge kazne.⁴⁶ To je, dugo vremena, bio slučaj i u drugim zemljama, ali je u njima, za razliku od Crne Gore, znatno ranije dobilo karakter kazne. Zato, donekle iznenađujuće član 25 Zakonika Petra I koji propisuje kaznu lišenja slobode za podmićivanje sudije.⁴⁷ Osnovana je pretpostavka da su neki uslovi za njenu primjenu već tada postojali, jer je vjerovatno da se ne bi propisivala ako je bilo izvjesno da se neće moći primjenjivati.⁴⁸

2. 4. Primjena Zakonika Petra I

Kazne predviđene Zakonikom Petra I primjenjivale su se, naročito prvih godina poslije njegovog usvajanja. O primjeni smrtne kazne, progonstva i globe postoje vjerodostojni izvori.⁴⁹ Danas ne bi trebalo da bude spora o tome da li se Zakonik Petra I primjenjivao.⁵⁰ Ono što je i dalje

---

po svemu sudeći, zatvorio ga je zato što je mitropolit Sava pisao svom prijatelju da je Šćepan varalica. R. Dragičević, Guvernaduri u Crnoj Gori, *Zapisi*, Cetinje, januar 1940, str. 27.

⁴⁶ Ranije se zatvaranje koristilo kao mjera za obezbjedjivanje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, tj. dok mu ne bi bila izrečena smrtna, tjelesna ili novčana kazna, a vrlo rijetko je sama po sebi predstavljala kaznu. Sudije su, kako se to slikovito kaže, ranije praznile zatvore, a danas ih pune.

⁴⁷ On glasi: „Koi čoek po danas obeća, ili koemu sudcu dade mito, i ako se poznade, neće biti potreba iskati nadale nego će on sam tiem mitom sebe otkriti i kazat da nema pravice ni razloga suproč onoga s koiem se hoće pred sudom pravdati. I zato ima biti osuđen kako krivac pod arest u tamnicu, da stoi za svaki cekin nedjelju danah...” R. Petrović, *Zakonik Petra I, Godišnjica Nikole Čupića*, knj. XXXIX, Beograd 1930, str. 63.

⁴⁸ Jedna presuda iz tog doba direktno se poziva na član 25 Zakonika, iako njome nije izrečena propisana kazna, već se njome samo prijeti: „...sudnik koji bi se našao da po mitu sudi, što mi mislimo da se neće dogoditi, jerbo svaki zna kakva ga kaštiga čeka po sili 25 paragrafa našega zakonika.” (Glasnik Srpskog učenog društva, knjiga 65, str. 194).

⁴⁹ Vid. npr. zbirku *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka* koja sadrži više presuda (vid. npr. str. 91–94) koje su kao osnov imale Zakonik Petra I. U nekima od njih se i izričito poziva na određenu odredbu Zakonika.

⁵⁰ To je više puta konstatovano u literaturi. Međutim, bilo je i onih koji „zasiñjeni velikim autoritetom tvorca OIZ-a... nijesu ni išli dalje od njegovog zaključka da Crna Gora, prije Danilovog zakonika nije imala pisanih zakona”. Kritički o tome vid. P. Stojanović, *Zakonik vladike Petra I i Danilov zakonik, istorijsko-prav-*

sporno jeste u kojoj se mjeri on, naročito njegove krivičnopravne odredbe, primjenjivao. Između mišljenja da se široko i sistematski primjenjivao do mišljenja da je njegova primjena bila vrlo rijetka i sporadična, treba se opredijeliti za stav da je primjenjivan u dovoljnom broju slučajeva da se može zaključiti da je on bio zakonik koji je ostavio traga i u praksi i u društvenom životu u Crnoj Gori uopšte. Ipak, nema dovoljno dokaza, niti se to može pretpostaviti na osnovu tadašnjih prilika u Crnoj Gori da se on široko primjenjivao u brojnim slučajevima, da je njegova primjena bila dosljedna i striktna u detaljno regulisanom sudskom postupku.⁵¹ To se nije ni moglo očekivati u tadašnjoj Crnoj Gori u kojoj prije toga nije ni bilo primjene pisanih zakona. Zaista, bilo je mnogo ograničavajućih faktora koji nijesu dozvoljavali širu primjenu Zakonika u oblasti krivičnog prava.⁵² Da spomenemo samo jedan problem bez čijeg rješenja dr-

---

na studija, Cetinje, 1982, str. 30, *Zakonik vladike Petra I i Danilov zakonik, istorijsko-pravna studija*, Cetinje, 1982, str. 111.

⁵¹ Tako, tvrdi se da je postojao „takoreći do savršenstva razvijen sudski postupak”, da su kroz dugu praksu crnogorskih sudova izgrađena „takoreći do savršenstva mnogobrojna pravna načela”, da su se sudovi u doba Petra I držali u praksi toga da „pojedina krivična djela kvalifikuju baš onako kako to predviđaju odgovarajući članovi Zakonika” (B. Pavićević, *op. cit.*, str. 154–162). Ta i slična tvrđenja su samo djelimično tačna, jer je u pogledu toga Crna Gora još veoma zaostajala za tada već razvijenim pravom i njegovom primjenom u evropskim državama. To ipak ne dovodi u pitanje zaključak do kojeg ovaj autor dolazi, da je Zakonik Petra I „odigrao izvanredno veliku ulogu u razvitku crnogorske države i podizanju pravne svijesti kod Crnogoraca” (*ibid.*, str. 162).

⁵² Izvjesni izvori ukazuju na to da je poslije usvajanja izmjena Zakonika Petra I, došlo do šire primjene tog zakonika. Između ostalog, iznosi se i tvrđenje vladike Petra I da je „u zemlji podignuto pet vješala”. Up. Ž. Andrijašević, *Istorija crnogorske državnosti od srednjeg vijeka do 2006. godine*, Podgorica, 2022, str. 229. Tako nešto ukazuje na već formiranu državnu vlast koja ima snage da izvršava i najtežu kaznu i to na području cijele zemlje. Međutim, da li se možemo osloniti u pogledu ovog podatka na pismo Petra I ruskom konzulu u Dubrovniku od 15. oktobra 1803. godine? Ono svakako ima svoju vrijednost za utvrđivanje stanja u pogledu primjene Zakonika (vid. nap. 66), ali neka tvrđenja u tom pismu djeluju donekle pretjerano. Naročito je malo vjerovatno da je u Crnoj Gori tada bilo podignuto pet pravih vješala, a pogotovo da su ona bila i korišćena. To je, možda, moglo biti učinjeno isključivo iz preventivnih razloga. Međutim, u pomenutom pismu (ne citira se izvor na osnovu kojeg je parafrazirano to pismo) nema riječi „vješala” (na ruskom „виселица”), bar ne u njegovom tekstu koji je objavljen u zbirci *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka* (str. 85–86). Pažljiva analiza tog pisma napisanog na ruskom (sa dosta grešaka i arhaizama) govo-

žava ne može da vrši svoje *ius puniendi*. Za izvršenje izrečene kazne nije postojao neko ko bi bio angažovan i plaćen od države, tj. nije bilo ni organa koji bi vršio ulogu policije, a koji bi, prema potrebi, izvršavao i kaznu, pa i smrtnu kaznu. Zato, bilo je i slučajeva da presudu izvršavaju isti oni koji je izriču. Naravno, iz više razloga nije dobro da se neko javlja u ulozi i sudije i izvršioca odluke istovremeno, ali to je tada u Crnoj Gori bilo spontano rješenje nastalo iz nužde. Ono je i ostatak ranijih narodnih sudova kod kojih se odmah poslije izricanja kazne, naročito smrtne kazne, pristupalo njenom izvršenju od strane onih koji su odluku i donijeli. Bilo je i otpora čitavih plemena prilikom izvršenja pojedinih presuda. Naravno, iza svake odluke državnog organa, pa i suda, mora postojati prijetnja prinudnog izvršenja, odnosno primjena prinude što podrazumijeva postojanje „stalnog oružanog odreda”.⁵³ Ali, taj je problem tada bio nerješiv jer država nije mogla da obezbijedi, prije svega preko poreza (što je u Crnoj Gori bilo vrlo teško), sopstvene stalne prihode kojima bi finansirala obavljanje svojih funkcija. Problem uzimanja u zaštitu krivca od strane kolektiviteta kojima je pripadao (kuća, bratstvo, pleme) i otpor organima vlasti bio je prisutan sve vrijeme, pa čak i onda kada su u zemlji stvoreni određeni uslovi za prinudno izvršenje, tako da je kasnije u Danilovom zakoniku posvećeno tri člana u cilju suzbijanja ove pojave koja je ozbiljno ometala ostvarivanje državnog prava na kažnjavanje.⁵⁴

Posebnu pažnju zaslužuje kazna lišenja slobode iako je ona u Zakoniku Petra I propisana samo za jedno krivično djelo. Nijedna druga kazna ne zahtijeva tako organizovanu državu sa već jasno izdiferenciranim

---

ri o tome da Petar I tvrdi da su na pet mjesta podignuti „поносные веселници”. To je zaista teško prevesti, jer riječ „весельница” može imati više značenja. U kontekstu pisma mogla bi se shvatiti i kao neka vrsta strašila sa omčom (koja su mogla podsjećati na vješala) da bi se zastrašili potencijalni učinioci. Ova jezička dilema, kao i mala vjerovatnoća da je Petar I mogao da preduzme jednu takvu mjeru, tim prije što je poznata, pa i prenaplašena činjenica da je u nedostatku državne prinude, pribjegavao zastrašivanju kletvama u nastojanju da suzbije „zla i samovoljna djela”. Dovođenje u sumnju tvrdjenja o podizanju vješala na pet mjesta u Crnoj Gori, svakako ne znači osporavanje činjenice da je u to doba smrtna kazna izricana i izvršavana.

⁵³ Ž. Andrijašević, *op. cit.*, str. 230.

⁵⁴ Pravilo dvadeseto, dvadeset prvo i dvadeset drugo Danilovog zakonika propisuju mjere i kazne za slučaj sprječavanja vlasti da liši slobode krivca radi suđenja ili izvršenja kazne. U pravilu dvadeset prvom ide se čak dotle da se daje ovlaštenje organima vlasti „takvoga branitelja i smutitelja ... na mjestu ubiti, ako on ne bi odma oružje položio i samovoljno se vlasti predao.”

državnim organima kao kazna lišenja slobode. Osim što izvori govore o nepostojanju kazne lišenja slobode,⁵⁵ nje u Crnoj Gori prije XIX vijeka nije ni moglo biti, kako zbog toga što nije bilo državnih organa koji bi je izricali i izvršavali, tako i zbog opštih društvenih prilika tog vremena. Kazna lišenja slobode nije mogla postojati u tadašnjem plemenskom društvenom uređenju.⁵⁶ Kao što kaže Rovinski, „tamo gdje je najstrožija kazna bila progonstvo, gdje se živjelo u slobodi, nije bilo nikakve potrebe za zatvorima, a u ranije vrijeme, kada je Crna Gora živjela svojevolumeno, svako pleme zasebno, to nije bilo ni moguće”.⁵⁷ I u prvim decenijama XIX vijeka, tj. za vrijeme Petra I, lišenje slobode kao kazna se vrlo rijetko koristi. Izvjesno vrijeme se nije ni primjenjivala zato što nije bilo ni minimalnih uslova za njeno izvršenje. Dvadesetih godina XIX vijeka vlast ranije formiranih državnih organa usljed otpora plemena slabi, a plemenska samovolja dostiže vrhunac.⁵⁸ Gubljenje jedva stečenog autoriteta državnih organa i državne vlasti i jačanje plemenskog partikularizma dovelo je do toga da i inače rijetko korišćenje kazne lišenja slobode sasvim prestane,⁵⁹ pa i da se dovede u pitanje primjena čitavog Zakonika.

⁵⁵ Iz nekih dokumenata se može saznati da u Crnoj Gori u to vrijeme nije bilo tamnica, da se kazna lišenja slobode tada nije primjenjivala. U pismu crnogorskih glava iz 1749. godine sindicima inkvizitorima se kaže: „...nemajući u našoj Crnoj Gori ni galijeh, ni tamnice, ni vojske plaćene koja će zle fermavati i kastigavati...”. G. Stanojević, Pismo crnogorskih glava sindicima inkvizitorima iz 1749. godine, *Istorijski zapisi*, br. 4, 1969, 653. Slično tvrdi i vladika Sava u svom pismu knezu i Senatu dubrovačkom od 25. VII 1775. godine: „Nemajući tamnicah, ni gradovah, ni regularne vojske, a stojeći među ovakvijem pukom kojega vi znate da je svakom zlu sklonit...” *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore*, priredio J. Milović, Cetinje 1956, str. 330.

⁵⁶ Ona „kao ustanova krivičnog prava nema osnove, odnosno suštinu u državi primitivne zajednice, ona je novijeg porekla naime doba diferenciranja klasa i formiranja inokosnih porodica” B. Petrović, *Izvršenje kazne lišenjem slobode*, Beograd 1932, str. 25.

⁵⁷ P. Rovinski, *Černogorija*, tom II, čast 2, Sanktpeterburg 1901, str. 425.

⁵⁸ To se stanje jasno vidi iz jedne poslanice Petra I iz 1825. godine: „Nastade dakle zakonik među vama, nastade sud i pravda, mir i tišina, vrijeme srećno i blaženo... No budući vam milije zlo, nego dobro, ne mogaste praviteljstvo među sobom trpjeti, želeći da se opet na obična vaša zla i samovoljna djela povratite i da jedan drugom krv pijete.” D. Vuksan, *Poslanice Mitropolita crnogorskog Petra I*, Cetinje 1935, str. 182.

⁵⁹ U jednoj sentenciji Petra I o naplati duga, iz oktobra 1821. godine, kaže se: „Ja ovako sudim, jer tamnice nemamo...”, i dalje: „I po tomu ja govorim, kako tamnice u nas nije...” *Zapisi*, Cetinje, oktobar 1938, str. 236.

I pored svega toga, sa osnovom se može tvrditi da se ova kazna za vrijeme Petra I primjenjivala.⁶⁰ To se vidi iz malobrojnih sudskih odluka, kao i iz samog Zakonika koji je propisuje u jednom slučaju. Osim postojanja državnih organa koji bi je izvršavali, kazna lišenja slobode pretpostavlja i odgovarajuću materijalnu osnovu društva, jer se radi o kazni koja je znatno „skuplja” od ostalih vrsta kazni.

Da kazna lišenja slobode nije bila nepoznata u to vrijeme u Crnoj Gori, potvrđuje i suđenje opatu Dolćiju u 1804. godini. Opat Dolći, dugogodišnji sekretar Petra I, bio je osuđen za izdaju jer je, navodno, održavao tajne veze sa Francuskom i radio na tome da Crna Gora potpadne pod uticaj Francuske.⁶¹ Iako bez dokaza, osuđen je na smrtnu kaznu vješanjem pozivanjem na član 1 Zakonika Petra I.⁶² Kazna mu je, istom presudom kojom je izrečena, zamijenjena kaznom doživotnog zatvora.⁶³ Dolći je u (improvizovanoj) tamnici Manastira Stanjevići poslije kraćeg vremena i umro najvjerovatnije zbog veoma loših uslova izdržavanja kazne.

Mada nikada nije usvojen i primjenjivan, jedan zakonski projekat iz ovog doba predviđa i kaznu lišenja slobode. Poslije oslobođenja Boke od Francuza, 29. oktobra 1813. godine, na Skupštini Crnogoraca i Primoraca donijeta je odluka o ujedinjenju Crne Gore i Boke.⁶⁴ Tada je napi-

⁶⁰ Ima i mišljenja da se kazna lišenja slobode počela primjenjivati tek za vrijeme Petra II Petrovića Njegoša. Tako P. Miljanić, tvrdi da su Crnogorci za vrijeme Petra I „znali samo za tursko sužanjstvo i mljetačku tamnicu”. P. Miljanić, *Postanak crnogorske tamnice*, *Pravnik*, knjiga III, 1893, str. 536.

⁶¹ Ulogu tužioca u ovom procesu imao je ruski konzul u Kotoru Mazurevski. Iako je smatrao da je Dolći zaslužio smrtnu kaznu, s obzirom da je ona u to vrijeme bila u Rusiji ukinuta, on predlaže da Dolćija treba „u verigam okovat i na vječno vrijeme pod krepkom stražom u tamnicu zatvorit”. *Zapisi*, novembar 1939, str. 273.

⁶² Doduše član 1 Zakonika ne propisuje izričito smrtnu kaznu vješanjem za izdaju, već određuje da će se takav prestupnik i cio njegov dom iskorijeniti da od njega nikakvog traga ne ostane. Smrtna kazna vješanjem propisana je u članu 2 za ubistvo.

⁶³ U toj presudi, donijetoj 27. novembra 1804. godine u Manastiru Stanjevići, kaže se: „osudismo... izdajnika Dolca objesit. No razmišljajući na one uzroke, koje je gospodin Konzul u svojem objavljenju piše, takođe i na molbe milosrdnoga našega Arhipastira uklonismo se samo na ovi jedan put ot zakonov... i da ne bude to nikada i ni u jedno vrijeme primjerom, ali izgledom nijednomu zločincu, koji bi se naša priličan Dolcu, smrtnu kastiziju ovomu izdajniku obratismo na vječno njegovo u tamnici zatvorenje, de imade stojati okovan po nogama i rukama...” *Zapisi*, novembar 1939, str. 273.

⁶⁴ Istovremeno je zavedena privremena uprava, tzv. Centralna komisija kojom je predsjedavao Petar I.

san i Pravilnik čiji član 20 propisuje kaznu lišenja slobode u trajanju od dva mjeseca do jedne godine,⁶⁵ što je inače jedini slučaj propisivanja kazne lišenja slobode u kaznenom rasponu sve do donošenja crnogorskog krivičnog zakonika iz 1906. godine. Danilov zakonik i drugi malobrojni propisi predviđali su kaznu lišenja slobode u neodređenom trajanju, a (izuzetno) u fiksnom trajanju.

Lišenje slobode u ovom periodu je, kao što je već rečeno, po pravilu imalo drugu svrhu. To nije bila kazna, već preventivna mjera putem koje se obezbjeđivalo prisustvo krivca u toku suđenja i prije izvršenja izrečene kazne.⁶⁶ Teži prestupnici su obično držani okovani u tamnici odakle su vođeni na saslušanja dok im se ne bi presudilo ili izvršila kazna.⁶⁷

Iznijeto ipak ne ukazuje na to da kazna lišenja slobode nije postojala u Crnoj Gori u ovom periodu,⁶⁸ ali je njena primjena morala tada, iz više razloga, biti vrlo rijetka. Slabost centralne državne vlasti, plemenska samovolja i krvna osveta, opšte siromaštvo i česte pojave gladi, odbojnost i otpor Crnogoraca prema svakom gubitku slobode bile su ozbiljne prepreke

⁶⁵ Član 20 Pravilnika glasi: „Ako li, pak, iste straže budu dogovorene u unošenju i iznošenju od zahira, knjigah i pročaja od neprijatelja u njegovu pomoć, biće nakazan po prilici od zakonoprestupljenija od dva mjeseca do jedne godine tvrde tamnice po slučajima konfiškacionim od dobarah i smrtnom pedepsom.” *Zapisi*, septembar 1938, str. 133.

⁶⁶ Petar I obavještava pismom od 15. oktobra 1803. godine ruskog konzula u Dubrovniku da su od uhvaćenih krivaca neki stavljeni u tamnicu, a drugi i okovani, dok nije donijeta presuda. Nad jednima je izvršena smrtna kazna strijeljanjem, a drugi su kažnjeni globom. Već smo izrazili sumnju (vid. nap. 52) u pogledu toga da se u ovom pismu tvrdi da su u zemlji na pet mjesta podignuta vješala (*Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, Cetinje 1964, 85). Da je zatvaranje služilo tome da se obezbijedi prisustvo okrivljenog (što, ako se koristi savremena terminologija, predstavlja pritvor) govori i slučaj u kome na zahtjev austrijskih vlasti da im se izruči jedan Crnogorac koji je izvršio krađu u Kotoru, Petar I odgovara „da će nastojati, da će momče, ako se uhvati biti stavljeno u tamnicu, a zatim će glavari donijeti presudu”. *Zapisi*, maj 1940, str. 263.

⁶⁷ U zapisniku sa jednog saslušanja u Narodnoj kancelariji na Cetinju od 26. jula 1821. godine u vezi nekog ubistva kaže se: „Gleda dobro nemo se varat da što kriješ jer će se sve znat... pa tada da si na više čudo, no si sada u snidžir...” *Zapisi*, septembar 1938, str. 168.

⁶⁸ Govoreći o društvenom i pravnom uređenju za doba Petra I, Pavićević smatra „da je još tada postojao zatvor u Crnoj Gori” koji je „po svoj prilici bio u nekoj od prostorija Cetinjskog manastira”. B. Pavićević, *Stvaranje crnogorske države*, Beograd 1955, str. 271.

za uvođenje i primjenu kazne lišenja slobode, pa je ona, i ako je bilo, daleko zaostajala za drugim vrstama kazni, npr. progonstvom, a naročito za globom, koja u tom periodu i dalje dominira među postojećim kaznama.

3. KRIVIČNO PRAVO U DOBA PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA

Sa dolaskom na vlast Petra II Petrovića Njegoša formiraju se stalni, plaćeni državni organi i od tada državna vlast neprestano jača. Formiranjem Senata, Gvardije i perjanika, kazna dobija realnu osnovu za svoju primjenu. Od tada postoje stalni organi za izricanje i izvršavanje kazne.⁶⁹ Perjanici obezbjeđuju fizičku prinudu bez koje je izvršenje kazni teško zamislivo.⁷⁰

Globa i dalje dominira među kaznama koje su se tada primjenjivale.⁷¹ Kazna lišenja slobode počinje češće da se primjenjuje i postaje jedna od redovnih sankcija mada se i dalje rjeđe primjenjuje nego neke druge vrste kazne. Globi se po značaju sve više približava kazna lišenja slobode koja gubi svoj dotadašnji izuzetni karakter i počinje da se institucionalizuje. Ipak, ona se još ne propisuje zakonom. I dalje jedini zakonski propis koji predviđa ovu kaznu jeste pomenuti član 25 Zakonika Petra I. U ovom periodu, izuzev Zakona otačestva iz 1833. godine koji su ostali samo zakonski projekat, nije bilo zakona kojim bi bila predviđena kazna

⁶⁹ Zbog toga Petar II u svojim poslanicama ne moli i ne koristi kletvu kao njegov prethodnik, nego, kao u jednoj poslanici od 28. jula 1831. godine, prijeti da će se „...zlijema ljudima vrći sindžir na vrat”. *Zapisi*, novembar 1937, str. 300. On za ostvarenje takve prijetnje ima realne mogućnosti, radi se o ozbiljnoj prijetnji iza koje stoje organi državne vlasti koji su sposobni da je ostvare.

⁷⁰ Do danas se o perjanicama sačuvala idealizovana predstava. Što se tiče nožnje, oružja i fizičkog izgleda, čini se da su oni, zaista, izazivali neku vrstu divljenja. Ali, prije je to bilo uvažavanje prinude koju su perjanici mogli da primijene, nego divljenje zasnovano na nekim njihovim fizičkim i moralnim osobinama. Bio je to surov vojnopolicijski odred koji se nije rukovodio prije svega etičkim vrijednostima, a nije se uvijek ni racionalno i profesionalno ponašao u vršenju svojih poslova. To dobro ilustruje i slučaj o kome postoji više vjerodostojnih izvora. Naime, pošto su ispred cucke crkve izvršili strijeljanje, zaigrali su kolo oko strijeljanog dok se zaplašeno stanovništvo sela zatvorilo u kuće. O tome vid. B. Pavićević, *op. cit.*, str. 251.

⁷¹ M. Medaković govoreći o kaznama koje su postojale u ovom periodu kaže: „Crnogorci su imali samo tri načina kazni: globa, smrt i zatvor (tavnica). Za svaku manju ili veću sagrijehu plaćao je Crnogorac globu. Globu plati on u novcu, ili sa živijem (stokom), ako toga nema, onda ide u tavnicu.” Vid. M. G. Medaković, *Život i običaji Crnogoraca*, Novi Sad 1860, str. 125.

lišenja slobode. Međutim, od posebnog je značaja činjenica da je ona bila predviđena u tom projektu kao kazna za više krivičnih djela.⁷² Unošenje ove kazne u Zakone otačestva odraz je i postojeće sudske prakse u kojoj se već redovno izriče kazna lišenja slobode. Presude Senata iz tog doba pokazuju da se za pojedina krivična djela ustalila kazna lišenja slobode u određenom trajanju. Tako se za nehatno ubistvo kažnjavalo sa pola godine tamnice,⁷³ za ubistvo gdje su postojale neke olakšavajuće okolnosti, ili se radilo o saučesnicima, sa godinu dana,⁷⁴ a inače se ne samo za kvalifikovano, već i za obično ubistvo izričala smrtna kazna. I za krađu se, pored globe, izričala i kazna lišenja slobode u kraćem trajanju, obično mjesec dana.⁷⁵ Zatvaranjem u tamnicu kažnjavani su i politički krivci, ili su u njoj držani dok im ne bi bila izrečena neka druga kazna, ili bili oslobođeni.⁷⁶ Izricanje ovako relativno kratkih kazni lišenja slobode bilo je uslovljeno stanjem same tamnice u kojoj nije bilo uslova za duži boravak zatvorenika. Tamnica, koja se nalazila u Cetinjskom manastiru, bila je jedna adaptirana pećina, vrlo skućena, vlažna i bez prozora. Zbog krajnje

⁷² Zakoni otačestva predviđaju kaznu lišenja slobode za sljedeća krivična djela: krađu (tačka 4), zelenaštvo (tačka 7), uvredu (tač. 9), uvredu glavara i senatora (tačke 10 i 11), tjelesnu povredu (tačka 13), kao i za neke druge prestupe (tačke 15 i 19). Kazna lišenja slobode je u tim slučajevima apsolutno određena, ali ima i izuzetaka gdje njeno trajanje nije određeno. *Pravni zbornik*, br. 5–6, Podgorica 1938, 88–94.

⁷³ Tako npr. presudom Senata od 3. marta 1838. godine izvršilac nehatnog ubistva je osuđen sa pola godine zatvaranja u tamnici. Ima i slučajeva da se za nehatno ubistvo izričala duža kazna, kao npr. presudom od 20. marta 1841. godine kojom je izrečena kazna lišenja slobode u trajanju od godinu dana. *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, Cetinje 1964, 210 i 227.

⁷⁴ Presudom Senata od 12. jula 1838. godine osuđeno je sedam saučesnika „da stoje u sindžiru u tavnicu godinu dana”, zato što su „ubili čovjeka vrh sebe”. To upućuje da se ovdje, ako bismo tražili analogiju sa nekom ustanovom savremenog krivičnog prava, radilo o prekoračenju granica nužne odbrane. Presudom Senata od 19. septembra 1840. godine izvršilac ubistva kažnjen je smrtnom kaznom, a saučesnici „godinu dana da stoje u tavnicu” i da plate globu po 10 cekina. (*Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, Cetinje 1964, 212 i 226).

⁷⁵ Presuda Senata od 5. maja 1833. godine. *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, Cetinje 1964, 181.

⁷⁶ Tako npr. presuda Vrhovnog suda Crne Gore od 12. marta 1839. godine kolođama i učesnicima pobune u Crmničkoj nahiji, ili presuda istog suda od 15. marta 1839. godine učesnicima pobune u Piperima. *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, 215 i 216.

nepovoljnih uslova i lošeg stanja te jedine tamnice, u ovom periodu se kazna lišenja slobode nije izricala u trajanju dužem od godinu dana.⁷⁷

U ovom periodu (kao ni kasnije, tj. sve do donošenja Krivičnog zakonika 1906. godine) nije postojalo više vrsta kazne lišenja slobode. Krivci su osuđivani na „tamnicu” sa okovima („u sindžiru”), ili bez njih. Ponekad se izricala „tvrda tamnica” koja se odlikovala strožim režimom izdržavanja kazne.

I za vrijeme Petra II lišenje slobode je često služilo ne kao kazna, već kao preventivna mjera da se osigura prisustvo okrivljenog u toku suđenja, ili prije izvršenja kazne (najčešće smrtne kazne). U nekim slučajevima su okrivljeni, pa čak i svjedoci, držani zatvoreni u tamnici dok ne bi priznali ko je izvršio djelo,⁷⁸ a u drugim dok ne bi platili globu.⁷⁹ Zatvaranje u

⁷⁷ Pod takvim uslovima kazna lišenja slobode i u kratkom trajanju je predstavljala tešku i strogu kaznu. Ako se posmatra samo dužina izricanih kazni, ona prema savremenim mjerilima izgleda neobično kratka za krivična djela kao što su ubistvo (pa makar i privilegovani oblik), ili krađa. Ali, godinu dana u toj tamnici može se po težini uporediti sa smrtnom kaznom, jer je zdravlje zatvorenika u takvim uslovima moralo biti teško narušeno. To pokazuje i zatvaranje bivšeg guvernadura Vuka Radonjića u ovu tamnicu po kome je ona i dobila ime „Guvernadurica”. Njegova rodbina je tvrdila da je on poslije puštanja iz tamnice umro zbog teških uslova koji su u njoj postojali. Iako je kao uzrok njegove smrti utvrđen drugi razlog, porodica ne bi mogla tako nešto da tvrdi ako uslovi u tamnici nijesu zaista bili loši. O izdržavanju kazne u ovoj tamnici vidjeti više Z. Stojanović, Izvršenje kazne lišenja slobode u Crnoj Gori u XIX veku, *Penologija*, br. 1, 1977. Inače, Johann Georg Kohl koji je 1850. godine posjetio Crnu Goru i boravio nekoliko dana na Cetinju kratko trajanje kazne lišenja slobode objašnjava time što je oduzimanje slobode Crnogorcima veoma teško padalo, te da je i kazna od mjesec dana zatvora za njih bila veoma stroga. Up. J. G. Kohl, *Reise nach Dalmatien und Montenegro*, Berlin, 1987, p. 128. Međutim, glavni razlog je taj što su izuzetno loši uslovi ovu kaznu činile teškom, što ovom stranom posjetiocu nije bilo poznato.

⁷⁸ Tako se u presudi Senata od 1. septembra 1837. godine kaže: „...da pate sva tri doklen god pravedno ona dva kažu koji ga ubi od njih tri, ili ko drugi”. (*Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, 207). Iz Bogišićevog popisa iz 1873. godine vidi se da je bilo uobičajeno da se okrivljeni drži u tamnici i na njega vrši pritisak da prizna krivicu, pa i samo zatvaranje u tamnicu predstavljalo je vršenje pritiska na njega. U slučaju da postoji ozbiljna sumnja da je neko izvršio krivično djelo „tad će ga svakako plašiti pa i u tavnici vrći dok sam prizna”. No, ukoliko ne prizna ili se na drugi način ništa ne dokaže, osumnjičeni bi bio pušten iz tamnice. Sudski postupak u Crnoj Gori — popis iz godine 1873; *Zapisi*, avgust 1939, str. 84.

⁷⁹ „I da stoje u haps doklen se otkupe asprama i zalogama.” Presuda Vrhovnog suda Crne Gore od 12. marta 1839. godine, *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, str. 215.

tamnici koristi se takođe u cilju prinude da se određene obaveze naložene presudom izvrše. U vezi sa tim treba spomenuti slučaj guvernadura Vuka Radonjića koji je zbog izdaje i drugih prestupa političkog karaktera bio, sa bratom, zatvoren i okovan u tamnici. Presudom od 4. januara 1832. godine bilo je određeno da bivši guvernadur ostane u tamnici sve dok se i posljednji član njegove porodice ne iseli iz Crne Gore i Boke.⁸⁰

I smrtna kazna, kao i progonstvo, kazne su koje Senat izriče vršeći svoju sudsku funkciju.⁸¹ Istovremeno, Senat vrši i ono što je uobičajeno bilo u nadležnosti plemenskih sudova, a to je umir. S obzirom da je krvna osveta i u ovom periodu i dalje bila veliki problem, to ne iznenađuje iako, strogo uzevši, Senat već ima odlike državnog suda pa ne bi trebalo da se bavi umirom i pitanjem novčane kompenzacije za ubistvo.⁸² Međutim, to je često bilo isprepletano, te nijesu bile rijetke ni odluke u kojima je Senat izricao smrtnu kaznu zato što je do ubistva došlo „preko umira”.⁸³

4. KRIVIČNO PRAVO U DRUGOJ POLOVINI XIX I POČETKOM XX VIJEKA

Pedesetih godina XIX vijeka državna vlast u Crnoj Gori se konačno ustalila i ojačala. Druga polovina XIX vijeka znači dalji razvoj krivičnog prava. Država je sada u stanju da primjenjuje i one kazne za koje su potrebni i posebni državni organi i koje zahtijevaju određenu organizaciju prilikom njihovog izvršenja kao i angažovanje određenih finansijskih sredstava. Tako, kazna lišenja slobode postepeno postaje najvažnija kazna umjesto globe koja se do tada najčešće primjenjivala. Povećava se broj krivičnih djela za koja se u praksi isključivo izriče samo ova kazna, a za neka krivična djela izriče se kumulativno sa globom. Izgradnjom posebne tamnice na Cetinju 1969. godine i stvaranjem i drugih uslova za

⁸⁰ Ipak su, poslije kraćeg vremena, i on i brat pušteni iz tamnice i protjerani u Kotor, iako obaveze postavljene presudom nijesu u potpunosti bile izvršene. R. Dragičević, Njegoševo ukidanje guvernadurstva, *Istorijski zapisi*, januar–februar 1949, str. 16 i dalje.

⁸¹ Inače, Senat, kao što je poznato, vršio je ne samo sudsku, nego i funkciju izvršne vlasti sve do svog ukidanja 1879. godine kada se formira Veliki sud.

⁸² Nije rijetkost da Senat u svojim odluka vrši „prebijanje glava”, a za razliku određuje visinu globe, držeći se „tarife” utvrđene običajnim pravom (133 cekina i 2 groša za glavu). Vid. npr. *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka*, str. 205, 210.

⁸³ *Ibid.*, str. 206.

njeno izvršenje, omogućeno je da se kazna lišenja slobode izriče u znatno dužem trajanju, pa i doživotno.⁸⁴

Danilov zakonik od 1855. godine predstavlja jedan od najznačajnijih zakonskih propisa donijetih u Crnoj Gori u XIX vijeku. On reguliše različite oblasti prava, a dominiraju norme kojima se reguliše krivičnopravna materija.⁸⁵ Kazne su predviđene, ne i putem opštih normi, već samo kod pojedinih krivičnih djela. I dalje su, kao i u Zakoniku Petra I, predviđene smrtna kazna, progonstvo i globa. Novina (mada ne potpuna jer su to i Zakoni otačestva predviđali) jeste uvođenje kazne batnanja (za neka krivična djela, a naročito za krađu, propisuje se „telesni kastig”, odnosno broj batina kojim se učinilac kažnjava).⁸⁶ Kazna lišenja slobode se propisuje za više krivičnih djela i tako dobija značajno mjesto i u zakonskim propisima.⁸⁷

⁸⁴ Izgradnjom cetinjske tamnice 1869. godine položaj zatvorenika, čiji se broj znatno uvećao, postaje neuporedivo povoljniji nego kada se ova kazna izdržavala u tamnici Cetinjskog manastira. Način izvršenja kazne lišenja slobode u novosagrađenoj tamnici bio je vrlo specifičan, prije svega zbog toga što su zatvorenici imali određenu mogućnost kretanja u toku dana i što nijesu bili naročito dobro čuvani. I pored toga, bjekstava skoro da nije bilo. Tadašnja cetinjska tamnica, iako je proizvod sasvim drugih faktora, podsjeća na savremenu kazneno-popravnu ustanovu otvorenog tipa. Nezavisno od tog pitanja, u crnogorskom društvu u drugoj polovini XIX vijeka došlo je do bitnih promjena što se odrazilo i na kaznu lišenja slobode. Govoreći o promjenama i shvatanjima ljudi u Crnoj Gori, o vidovima emancipacije i humanizma u drugoj polovini XIX vijeka, Đ. Pejović kaže: „I prema kažnjenom prestupniku trebalo se ljudski ponijeti”, što potkrepljuje citatom iz Orlića za 1870. godinu: „Potrebno je istaći da je krajem 1869. godine stara i nehigijenska tamnica zamijenjena novom, na zdravom i podesnom mjestu i sa dobrim unutrašnjim rasporedom.”, Đ. Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture 1852–1916*, Cetinje 1971, str. 196 i 226.

⁸⁵ Od 95 članova („pravila”) više od polovine (58) se odnose na krivičnopravnu oblast.

⁸⁶ Bila je to kazna koja je veoma teško pogađala Crnogorce i njihova shvatanja o časti. Koliko je čast bila visoko rangirana u tadašnjem crnogorskom društvu, a posebno ona koja je vezana za ratovanje i nošenje oružja, pokazuje i jedna kazna koja je uvedena Danilovim zakonikom za neodazivanje pozivu za odbranu zemlje, a to je oduzimanje oružja i zabrana njegovog nošenja koje je bilo praćeno i kaznom sramćenja pripasivanjem opregljače ženske (član 18). Ta kazna „po narodnom shvatanju drži se za kaznu goru od smrti”. Vidi P. Stojanović, *Zakonik vladike Petra I i Danilov zakonik, istorijsko-pravna studija*, Cetinje, 1982, str. 61.

⁸⁷ Prvi put se unosi i jedna odredba koja se tiče njenog izvršenja. Pravilom devedeset petim predviđa se da će se zatvorenici upotrijebiti „na pravljenje putova ili na

U vezi sa pitanjem da li su kazne koje je predviđao Danilov zakonik za određena krivična djela bile primjenjivane, treba se osvrnuti na shvaćanja da je Danilov zakonik samo u malom dijelu primjenjivan.⁸⁸ Što se tiče krivičnopравnih odredaba, koje sadrži Zakonik i koje čine njegov veći dio, taj zaključak se ne bi mogao prihvatiti. Sačuvane odluke iz sudske prakse pokazuju da se, bar neposredno poslije donošenja Danilovog zakonika, kažnjavalo za ona krivična djela koja su njime bila predviđena, mada ne uvijek propisanim, već često blažim kaznama. To naročito važi za smrtnu kaznu koja je Danilovim zakonikom bila propisana za više krivičnih djela.⁸⁹ Umjesto nje se u praksi uglavnom primjenjivala kazna lišenja slobode. Donekle iznenađuje to što u takvim slučajevima smrtnu kaznu nije zamjenjivalo doživotno lišenje slobode, koje se inače izricalo za neka najteža krivična djela, već kazna lišenja slobode u određenom vremenskom trajanju.

Još za vrijeme knjaza Danila, tj. neposredno poslije donošenja Zakonika, postojala je mogućnost da knjaz pomiluje krivca i izrečenu smrtnu kaznu mu zamijeni kaznom lišenja slobode. U praksi se ustalilo da se u slučaju pomilovanja smrtna kazna izrečena za ubistvo zamjenjuje zatvorom u trajanju od 20 godina. Pomilovanja su bila česta i vjerovatno je i to kasnije dovelo do toga da se za ubistvo skoro uopšte više nije izricala smrtna kazna, već odmah kazna lišenja slobode. Primjena ove kazne

---

koi drugi posao, koji će već mjesna vlast odrediti". Zakonik Danila prvog Knjaza i Gospodara slobodne Crne Gore i Brdah, u Novome Sadu, 1855, str. 31.

⁸⁸ To je mišljenje, između ostalih, zastupao i V. Bogišić koji je stekao uvjerenje „da Danilov Zakonik nije prihvaćen od naroda i da su ga, pored njegove izvanredne strogosti nadjačali običaj i pravna svijest naroda, koja mu se opirala". N. Martinović, *Valtazar Bogišić*, Cetinje 1958, str. 172. No, čini se da je Bogišić, dolazeći do takvog zaključka, više imao u vidu građanskopravne odredbe Danilovog zakonika. Dakle, ne samo za Zakonik Petra I za koji se tvrdilo da uopšte nije primjenjivan, nego i u pogledu Danilovog zakonika postojalo je skeptično mišljenje u pogledu obima njegove primjene.

⁸⁹ Bila je propisana i za neka djela koja se sa današnjeg aspekta ne smatraju najtežim krivičnim djelima. Na primjer, danas čedomorstvo predstavlja privilegovano ubistvo. Pa i krađa, ako je učinjena treći put a učinilac je uhvaćen na djelu, bila je zapriječena smrtnom kaznom. Tu se zapažaju obrisi pooštavanja kazne kod specijalnog višestrukog povrata kao instituta opšteg dijela, ali samo kod krivičnog djela krađe.

umjesto Danilovim zakonikom propisane smrtne kazne postala je praksa i za neka druga krivična djela.⁹⁰

Izricanje drugih, a ne propisanih kazni, ipak ne opravdava zaključak da krivičnopravne odredbe Danilovog zakonika nijesu bile primjenjivane.⁹¹ On se primjenjivao naročito u periodu neposredno poslije njegovog donošenja. S obzirom da tada načelo zakonitosti nije imalo ni približno onaj značaj koji ga danas ima, niti se striktno poštovanje načela zakonitosti moglo očekivati u tadašnjim prilikama, i pitanje o primjeni Danilovog zakonika treba posmatrati u tom svjetlu. Zakonik je primjenjivan bar u izvjesnom periodu, mada je u praksi sve više dolazilo do odstupanja, pa čak i do potpunog napuštanja nekih njegovih odredaba. To naročito važi za one odredbe kojima je propisivana sankcija, jer se ustalila praksa izricanja znatno blažih kazni od propisanih, prije svega kazne lišenja slobode umjesto propisane smrtne kazne. Jedan od razloga za to treba tražiti i u tome što se tek poslije donošenja Danilovog zakonika u praksi uvidjelo da kaznu lišenja slobode treba šire koristiti i što su se tek onda, izgradnjom nove tamnice, stekli i faktički uslovi za to. Danilov zakonik je nastao u vrijeme kada je strogim represivnim mjerama bilo neophodno održavati državnu vlast, a na njega je pečat ostavio i surovi apsolutizam knjaza Danila. Kasnije, sa stabilizacijom državne vlasti i makar djelimičnim prihvatanjem shvatanja o potrebi humanizacije kažnjavanja koja se tada pojavila u Evropi, strogost Danilovog zakonika postaje nepotrebna. Tu strogost sudska praksa znatno ublažava. Trebalo bi dodati da je na to uticalo i nešto što je univerzalna pojava i što se uočava i u savremenom krivičnom pravu, a to je uvjerenje da se već samim propisanim strogim kaznama (koje sudovi u primjeni ublažavaju) može uticati na potencijalne učinioce da ne vrše inkriminisana ponašanja.

Kazna lišenja slobode se u Danilovom zakoniku propisuje za tjelesnu povredu, podmićivanje sudija, za ženu koja bi od svoga muža krala, kao i za niz lakših prestupa kao što je npr. izazivanje nereda na pazarima ili pred crkvom, za neposlušnost prema roditeljima i dr. Trajanje kazne

---

⁹⁰ Na primjer, za čedomorstvo za koje je članom 74 Danilovog zakonika takođe bila propisana smrtna kazna.

⁹¹ Uostalom, i u savremenom krivičnom pravu česta je pojava ublažavanja propisane kazne, kako po mjeri, tako i po vrsti. Razlika je u tome što danas zakonodavac sudovima, pod određenim uslovima, daje ovlašćenje da ublaže propisanu kaznu, čega u to vrijeme u Crnoj Gori nije bilo, ali se u praksi, po svemu sudeći, iskristalisao stav da sud nije uvijek u obavezi da izrekne propisanu kaznu, već da je može ublažiti.

lišenja slobode u ovim slučajevima nije bilo propisano. Jedino je u članu 71 Zakonika ona bila propisana u fiksnom trajanju.⁹² Kazna lišenja slobode je za neka krivična djela bila propisana i alternativno sa globom ili tjelesnim kaznama („...takovi se ima kastigati zatvorom u tavnicu ili kastigat tjelesnim kastigom”). Negdje se u Zakoniku kao glavna kazna određuje globa, a kazna lišenja slobode tek supsidijarno, u slučaju da krivac ne plati globu („...ako li ne bi imao da plati, onda ga treba kastigat tavnicom”).⁹³ Izloženo ne daje osnova da se tvrdi da su postojali neki određeni kriterijumi na osnovu kojih je propisana kazna lišenja slobode u Danilovom zakoniku. Ipak se kao glavna karakteristika može uočiti to što je ova kazna u Danilovom zakoniku bila predviđena pretežno za lakša krivična djela. Kasnija sudska praksa, iako bez uporišta u ovom zakoniku, primjenu kazne lišenja slobode proširila je i na teška krivična djela.

Primjena krivičnopravnih odredaba Danilovog zakonika prestala je onda kada su njegova rješenja postala prevaziđena i neprikladna u znatno

⁹² Taj član propisuje da će oženjen čovjek sa kojim bi djevojka ili udovica vanbračno zatrudnjela biti „zatvoren u tavnicu šest mjeseci i da se hrani hlebom i vodom, a drugim ničim”.

⁹³ Ne samo u slučaju ako krivac ne bi imao da plati globu, nego i u slučajevima gdje je ona bila propisana alternativno sa globom, ili je bila propisana samo kazna lišenja slobode, krivcu je ostavljeno da bira ili „da stoji u tamnicu, ili da plati za svaku nedjelju kako što Zakonik izgovara po cekin”. (Raspis knjaza Danila plemenskim kapetanima od 27. jula 1855. godine, *Zapisi*, februar 1937, str. 125). Iako se knjaz Danilo u citiranom raspisu poziva na Zakonik, on (pa ni Zakonik Petra I) ne sadrži takvu odredbu opšteg karaktera. Jedino objašnjenje se može tražiti u proširivanju člana 9 Danilovog zakonika i na druge slučajeve, a ne samo kad se radilo o podmićivanju sudija (koje krivično djelo ovaj propis reguliše na identičan način kao i član 25 Zakonika Petra I), jer se samo na tom mjestu pominje odnos jedan cekin — nedjelju dana. Član 9 Danilovog zakonika određuje da će se onaj ko pokuša ili podmiti sudiju kazniti „pod zatvor u tavnici, da stoi za svaki cekin nedjelju dana”. To dosta jasno upućuje na to da je odnos cekin — nedjelju dana trebalo da služi da se utvrdi dužina kazne lišenja slobode za ovo krivično djelo tako što je krivac za svaki cekin ponuđenog ili datog mita morao da izdrži nedjelju dana kazne zatvora, a ne za zamjenu kazne zatvora novčanom kaznom. To je zaključak koji se uglavnom zasniva na gramatičkom tumačenju pomenutih odredaba što u slučaju propisa koji su u pravnotehničkom smislu nesavršeni nije uvijek pouzdan metod tumačenja. Ipak, nije samo po sebi protivurečno da je taj odnos bio primjenjivan u oba slučaja: i kao način odmjeravanja kazne lišenja slobode za ovo krivično djelo, i kao opšte pravilo za zamjenu kazne lišenja slobode i kod ostalih krivičnih djela na osnovu običajnog prava, sudske prakse i korišćenja analogije sa slučajem iz navedenih propisa.

promijenjenoj situaciji u društvu, tako da je sudska praksa počela da ustanovljava nove inkriminacije koje su proizvod društvenih promjena. Sačuvane sudske presude ukazuju da je taj proces počeo već desetak godina poslije donošenja Danilovog zakonika. Od tada, ne samo kazna lišenja slobode, već i druge kazne, uglavnom se više ne izriču na osnovu Danilovog zakonika, već im je osnov u sudskoj praksi. Sudska praksa se, kako je već istaknuto, naročito opredjeljuje za kaznu lišenja slobode. Za sticanje uvida i donošenje zaključka o tome u kojoj je mjeri tadašnja crnogorska država koristila kaznu lišenja slobode, ni u kom slučaju nije dovoljno analizirati samo odredbe Danilovog zakonika. Iz tadašnje sudske prakse se može vidjeti za koja se sve krivična djela ta kazna izricala i u kojem trajanju. Za mnoga krivična djela, ona se kao kazna ustalila tek u sudskoj praksi ovog perioda. Kao tipičan primjer može se navesti krivično djelo ubistva. U početku, dugo vremena jedina kazna za ovo krivično djelo, ako već ne bi došlo do krvne osvete, bila je globa ili tačnije otkupnina. Zatim je, kasnije, izricana i smrtna kazna da bi se, najzad, u drugoj polovini XIX vijeka u sudskoj praksi, kao kazna za ovo krivično djelo, prihvatila i kazna lišenja slobode. Za obično ubistvo kažnjavalo se sa 12 godina tamnice, za kvalifikovano najčešće sa 18 godina (rjeđe doživotno ili smrtnom kaznom), dok se ubistvo iz nehata, ubistvo na mah, pokušaj ubistva ili ubistvo pod posebno olakšavajućim okolnostima, kažnjavalo polovinom kazne za obično ubistvo, tj. sa 6 godina.⁹⁴ I niz drugih krivičnih

⁹⁴ Kazna lišenja slobode se izriče u znatno dužem trajanju za neke oblike ubistva nego za vrijeme Petra II. To je, kako je već istaknuto, uglavnom posljedica znatno poboljšanih uslova za izdržavanje ove kazne. Kazne koje su izricane za pojedine oblike ubistva mogu se vidjeti u presudama Senata iz tog doba. Tako, presudom od 24. septembra 1865. godine Senat je osudio „Iva Ćutkova za to što je ubio čovjeka, da odstoji pola kondune šest godina u tamnici, budući da je u ljutinu i u jad ubio...” *Zapisi*, septembar 1938, 184. Znači, za ubistvo koje ima elemente ubistva na mah („u ljutinu i u jad”) učinilac je bio kažnjen sa „pola kondune” (ital. condanna — osuda, kazna), tj. sa 6 godina. U jednom drugom slučaju učinilac je kažnjen za pokušaj ubistva sa 6 godina tamnice zato što je „gađa Toma iz puške no ne pogodi ga”. Živko M. koji je ubio svoju ženu, kako je izjavio na saslušanju „stoga, što ona mene poče sramotiti” osuđen je „na vječitu robiju, a sve njegovo da se proda i u državnu kasu donese, da se s tijem izdržaje”. (Presuda br. 71/75). Ženu koja je ubila muža „što bješe star, nevaljan i ukletva” Senat je osudio na „vječitu robiju”. (Presuda br. 12/76). Marko Č. osuđen je na 6 godina tamnice što je ubio tri Turčina. Senat je smatrao da su u tom slučaju postojale sljedeće olakšavajuće okolnosti: „1) što je Marko bio prema Knjazu i otečestvu dobro raspoložen; 2) što nije bio kažnjavan

djela se isključivo kažnjava kaznom lišenja slobode, dok se za izvjesna krivična djela ponekad izriče globa, a ponekad kazna lišenja slobode. Za neka krivična djela izriču se obje kazne kumulativno. Posljednjih decenija XIX vijeka kazna lišenja slobode se široko primjenjuje i izriče kako za teška krivična djela, tako i za sitne prestupe.⁹⁵ Pored već spomenutog krivičnog djela ubistva, ona se izriče za tjelesne povrede, čedomorstvo, pobačaj, prevaru, uvredu, lažno svjedočenje, krivokletstvo, samovlašće, falsifikovanje, preljubu i druga krivična djela. Ukidanjem kazne batinanja („šibikanja”) i za krađu se ponovo uvodi kazna lišenja slobode.⁹⁶

---

i 3) što je u ono vrijeme u ajduke odmetnuo se, kad je bio rat između Crne Gore i Turske”. (Presuda br. 15/69). Presude Senata navedene su prema: D. Vuksan, Crnogorski praviteljstvujući senat, *Zapisi*, jun 1935, 321–330.

⁹⁵ Iz tadašnjih „tamničkih protokola” vidi se zbog čega su bili osuđeni zatvorenici u cetinjskoj tamnici: „U god. 1886 jedan je osuđen što je posjekao ženu (osuđen na 6 godina), drugi zbog svađa, ovaj zbog pogreške sa ženom toga i toga, zbog davije s kapetanom, sa svojom ženom ili kim drugim... dvojica zbog gatanja (po 15 dana), zbog prelaska preko granice. Jedan za to što je prodao državnu pušku... drugi zbog bojenja... zbog goveđe bolesti (valjda nije javio vlasti), zbog svjedodžbe, ona opet što ne hoće muža (3 mjeseca). Osim toga zatvoreni su iste godine 5 zbog ubistva i 14 zbog krađe. U 1888. god. bilo je 28 krađa i 12 ubistava. Među ostalim pored mnogih zabilježeno: s toga što su ustanak dizali u Bugarskoj. Zatijem: što je prodavao živo u Kotor, što je htjeo ženi nos da otkine (izgleda da sud u ovom slučaju nije uvažio običajno pravo koje je davalo ovlašćenje mužu da odsiječe nos ženi, ili nijesu bili ispunjeni uslovi za to, prije svega da je ženu zatekao u preljubi — prim. Z. S.), gorosječa, mnogo njih zbog davije oko planina. Milija Simonov ... što drži dvije žene, 14 njih zbog narušenog ugovora mira i osvete Turcima na granici...”. (P. Miljković, Postanak cetinjske tamnice, *Pravnik*, knj. III, 1893, 546). Na kaznu lišenja slobode osuđivani su kako oni koji su izvršili teška ili „klasična” krivična djela (ubistvo, krađa), tako i oni koji su izvršili, za današnja mjerila, dosta neobične prestupe, ili prestupe koji bi danas imali karakter prekršaja. U Crnoj Gori takva diferencijacija između kažnjivih radnji tada nije postojala. Takođe, u cetinjskoj tamnici su se našla i dva maloljetnika (od 14 i 15 godina), *ibid.*, str. 547.

⁹⁶ I prije ukidanja batinanja kao kazne za krađu, krivac je bio zatvaran prije izvršenja. Ipak, nije jasno da li je to bila kazna koja je kumulativno išla uz batinanje, ili je samo riječ o tome da je krivac bio lišen slobode dok ne bi bila izvršena kazna koja je, kao jedina kazna, bila propisana članom 80 Danilovog zakonika. „U praksi, ta kazna ide uz tamnicu i poslije nje. Nakon izdržane kazne tamnicom prestupnik se šalje mjesnoj vlasti da ga šibika na pazaru i da se tek onda pusti...”. P. Stojanović, Suzbijanje lupeštine i kazna toljaganjem u crnogorskom pravu, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, 1975, 384.

Trajanje u kojem je izricana kazna lišenja slobode za pojedina krivična djela može se vidjeti iz tadašnje sudske prakse. Presudom Senata br. 27/75 učiniocu je izrečena kazna propisana u članu 71 Danilovog zakonika zbog toga što je „pogriješio sa njegovom snahom, udovicom”. Pošto je ostala trudna, ona je odmah poslije porođaja dijete lišila života pa je istom presudom, na osnovu člana 74 Danilovog zakonika, kažnjena za čedomorstvo.⁹⁷ Senat je ovo posmatrao kao jedan događaj, pa je istom presudom o tome odlučio, iako je riječ o dva različita krivična djela i dva izvršioca. Za pobačaj se izricala kazna lišenja slobode u nešto kraćem trajanju nego za čedomorstvo.⁹⁸ Često su bile izricane i kratkotrajne kazne lišenja slobode.⁹⁹ Tako se za uvredu kažnjavalo sa petnaest dana tamnice, ali je u slučaju kada se radilo o teškoj uvredi izricana i duža kazna.¹⁰⁰ Za lažno svjedočenje i krivokletstvo kažnjavalo se do 6 mjeseci tamnice.¹⁰¹

⁹⁷ Međutim, nije joj izrečena propisana smrtna kazna, već 6 godina tamnice. Kao što je rečeno, u praksi se za čedomorstvo nije kažnjavalo smrtnom kaznom koja je bila propisana članom 74 Danilovog zakonika. Tako se i u Bogišićevim opaskama o Danilovom zakoniku u vezi sa članom 74 kaže: „Nigda na smrt, nego 5–6 godina u tavnici, ali bi ih poslije 2–3 godine pustili”. (Bogišićeve opaske o Danilovom Zakoniku, *Zapisi*, avgust 1938, str. 81).

⁹⁸ „Hotimično izmetnuće utrobnoga ploda... kaznilo bi se manje nego djeteubistvo”. *Kazneno pravo*, Bogišićeva biblioteka, Cavtat, ispisi N. Martinovića, daktilografisano, str. 10. No, za razliku od djeteubistva, pobačaj nije bio inkriminisan Danilovim zakonikom, pa je osnov za njegovo kažnjavanje bio u običajnom pravu. I u vizantijskom pravu, pobačaj je „kroz sve vekove postojanja Vizantije bio predviđen kao krivično delo”, T. Matović, Namerni pobačaj i čedomorstvo u Vizantijskom krivičnom pravu, u: *Niš Vizantija XII, Zbornik radova*, Niš, 2014, str. 671. Kažnjavanje za pobačaj u crnogorsko običajno pravo nije prihvaćeno neposredno pod uticajem vizantijskog prava, već pod uticajem crkve čiji su ga kanoni zabranjivali.

⁹⁹ Tako je presudom Senata br. 39/75 osuđen Nikola P. zato što je oštećenom istrkao „malu pušku iza pasa... i svu mu je slomi o glavi” na „10 dana tamnice i 6 talijera suviše pušku slomljenu da napravi Stevanu”. Iz presude se ne vidi da li se u ovom slučaju radilo samo o lakoj tjelesnoj povredi, ili su postojale neke posebne olakšavajuće okolnosti, ali na to ukazuje blaga kazna. Sud je, sudeći po izrečenoj kazni, ovo tretirao više kao uvredu. Teška tjelesna povreda nije postojala, jer se za nju kažnjavalo i do 5–6 godina tamnice.

¹⁰⁰ Presudom Senata od 28. II 1873. godine krivac je za nanijetu uvredu kažnjen „da dade globe 20 talijera i da stoji 2 mjeseca na Cetinje u zatvoru o svom trošku”. *Pravni zbornik*, br. 10–12, Podgorica 1939, str. 146.

¹⁰¹ *Kazneno pravo*, Bogišićeva biblioteka, Cavtat, ispisi N. Martinovića, daktilografisano, str. 31.

I za druga krivična djela sudska praksa je odredila uobičajeno trajanje kazne, od čega je ponekad bilo odstupanja prilikom odmjeravanja konkretne kazne. Do izricanja duže i kraće kazne od one koja je uobičajena u sudskoj praksi dolazilo je izuzetno samo onda kada su postojale neke posebne olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti, tako da se o odmjeravanju kazne može govoriti samo u rudimentarnom smislu. Uostalom, i danas je oblast odmjeravanja kazne u velikoj mjeri prepuštena sudu, tj. sud nije u toj mjeri vezan pravom kao kada je riječ o primjeni drugih krivičnopравnih instituta.

Treba istaći i jedan originalan i specifičan način propisivanja kazne. Riječ je o članu 9 Danilovog zakonika (koji je preuzet iz člana 25 Zakonika Petra I), u kojem je bilo propisano da se dužina kazne lišenja slobode, tj. njena mjera, za krivično djelo podmićivanja sudije u konkretnom slučaju, utvrđuje prema iznosu datog ili ponuđenog mita, primjenjujući propisanu srazmjeru jedan cekin — nedjelju dana zatvora.¹⁰² Ta srazmjera je u praksi dobila karakter opšteg pravila koje je važno za zamjenu kazne lišenja slobode novačanom kaznom.¹⁰³

Kaznom lišenja slobode počelo se kažnjavati i za vojne prestupe. Jednom „okružnicom upravitelja vojenog odjeljenja” propisuje zatvor ukoliko „bi se našao officer neposlušan u svojoj dužnosti”. U tom slučaju „prvi put staviće se osam dana u tavnicu, a drugi put petnaest dana...”¹⁰⁴

Krajem XIX vijeka kazna lišenja slobode postaje najčešće primjenjivana kazna u crnogorskom krivičnom pravu. Izriče se za različite prestupe, počev od onih najlakših koji bi danas vjerovatno predstavljali prekršaje, pa do

¹⁰² Osim toga, bilo je propisano i da se dati mito oduzme.

¹⁰³ Prestupnik je u početku mogao da bira da li će „da stoji u tamnicu, ili da plati za svaku nedjelju po cekin”, ali se kasnije ustalila praksa da je sud trebalo da odobri tu zamjenu na molbu osuđenog što je, izuzev ako se radilo o teškom krivičnom djelu, uvijek odobravano. Tako se npr. u presudi Velikog suda br. 32 iz 1882. godine dozvoljava tražena zamjena zatvora novčanom kaznom prema navedenoj srazmjeri. Odnos nedjelju dana — jedan cekin dosta je visoko novčano vrjednovao kaznu lišenja slobode. Prema podacima iz god. 1886. najskuplja ovca vrijedjela je 4 fiorina, što odgovara jednom cekinu (4 fiorina = 2 talira = 1 cekin). *Glas Crnogorca*, Cetinje, 13. april 1886. godine.

¹⁰⁴ Istom okružnicom propisuje se kazna lišenja slobode i za neke druge vojne prestupe. Tako npr. ako bi neko prodao svoje oružje van Crne Gore, mogao je biti kažnjen sa globom i dva mjeseca tamnice. Ona se propisuje i za neke druge vojne prestupe. Tako npr. ako bi neko prodao svoje oružje van Crne Gore mogao je biti kažnjen sa globom i dva mjeseca tamnice, *Zapisi*, jun 1937, str. 376.

najtežih krivičnih djela. Međutim, regulisanje kazne lišenja slobode pravnim normama nije otišlo mnogo dalje od Danilovog zakonika.¹⁰⁵ Tek se Krivičnim zakonikom od 1906. godine, kazna lišenja slobode prvi put propisuje u skladu sa savremenim principima krivičnog prava i sistematski reguliše, iako je već posljednjih decenija XIX vijeka postojala potreba za tim.¹⁰⁶

Ovaj period u razvoju crnogorskog krivičnog prava završava se donošenjem Krivičnog zakonika iz 1906. godine. Taj zakonik se suštinski vrlo malo razlikuje od Krivičnog zakonika Srbije donijetog 1860. godine, mijenjanog više puta dok nije poslužio kao model za Krivični zakonik iz 1906. godine. Time krivično pravo poprima uobičajene konture sa rješenjima koja su svojstvena krivičnom pravu evropskih zemalja. Ipak, određene specifičnosti crnogorskog krivičnog prava u praksi nastavljaju i dalje da

---

¹⁰⁵ Donijeto je samo nekoliko propisa kojima su regulisana neka pitanja u vezi sa kaznom lišenja slobode. Na primjer, Naredbom od 11. septembra 1884. godine u vezi sa vanbračnim prestupima kazna koja ja bila propisana članom 71 Danilovog zakonika pooštrena je sa 6 mjeseci na godinu dana tamnice. *Zbornik sudskih zakona, naredaba i međunarodnih ugovora po sudskoj struci za Knjaževinu Crnu Goru*, knjiga II, Cetinje 1912, str. 76.

¹⁰⁶ Taj krivični zakonik prvi put ustanovljava više vrsta kazne lišenja slobode: robija, zatočenje i zatvor. Paragrafima 14, 15 i 20 Krivičnog zakonika od 1906. godine određeno je da robija „može biti vječita ili za određeno vrijeme”, da „zatočenje ne može biti duže od dvadeset ni kraće od dvije godine”, i da „zatvor ne može biti duži od pet godina ni kraći od trideset dana osim slučaja gdje zakon to dopušta”. (*Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Cetinje 1906). U pogledu propisivanja kazne lišenja slobode, jedina značajna razlika jeste u tome što crnogorski KZ u slučaju robije predviđa dvostruko teže okove nego srpski KZ. No, ni poslije donošenja ovog KZ-a, u praksi se nije striktno vodilo računa o razlikama koje su prema KZ-u postojale između pojedinih vrsta kazni lišenja slobode. Tako je Veliki sud u Cetinju presudom, br. 553, V-1910—248 od 4. decembra 1910, potvrdio presudu Oblasnog suda u Podgorici, br. 709-V-1910. 14 od 19. oktobra 1910. godine, kojom se učinilac za izvršeno djelo „izsijecanja izvjesnog dijela nosa” Mari ženi Sava R. osuđuje sa „12 godina zatvora sa lakim okovom na jednoj nozi”, iako je mogao biti osuđen na okove samo uz robiju (§14, st. 2 KZ), a ne i uz zatvor. (Državni arhiv Crne Gore, Cetinje, Veliki sud, arh. ozn. V iz god. 1910, br. 248). Tim prije se ne može objasniti ovakav postupak suda jer je u §176 KZ-a (teška tjelesna povreda), za koje je krivično djelo krivac osuđen, alternativno propisana kazna zatvora i kazna robije, te ako je sud smatrao da je bilo potrebno da osuđeni kaznu lišenja slobode izdržava u okovima, nije bilo smetnji da mu izrekne robiju. Ovaj je slučaj interesantan i zbog toga što nije uvaženo staro običajno pravo koje ovlašćuje osramoćenog muškarca ili njegovu rodbinu da, pod određenim uslovima, kazni nevjernu ženu.

žive. Naime, izvjesno vrijeme se zapaža neprimjenjivanje određenih odredaba ovog zakonika i sukob ustaljenih normi običajnog prava i postupanja sudske prakse sa novouvedenim rješenjima. Početkom 1910. godine u Crnoj Gori je usvojen i Zakonik o krivičnom postupku, koji takođe predstavlja kopiju Zakona o krivičnom postupku Srbije iz 1865. godine. Treba ukazati i na jednu važnu činjenicu kojoj se nedovoljno poklanja pažnja, a to je da je crnogorsko krivično zakonodavstvo nastavilo da važi (na području predratne Crne Gore) i u novostvorenoj državi, Kraljevini SHS.¹⁰⁷

Krivični zakonik od 1906. godine ipak ima jednu specifičnost koja je važna i za temu ovog rada. On se jedva razlikuje od KZ-a Srbije čiju vjernu kopiju predstavlja.¹⁰⁸ Osim jedne važne razlike, u njemu je teško naći druge primjere da je sprovedena namjera iskazana u Ukazu o donošenju Krivičnog zakonika u čijem se članu I odlučuje „da se za Knjaževinu Crnu Goru usvoji Kriminalni (Kaznitelni) zakonik bratske nam Kraljevine Srbije s izmjenama i dopunama”.¹⁰⁹ Ta je namjera, bar prema Ukazu, bila da se KZ Srbije prilagodi „našim prilikama i pravnim običajima”.¹¹⁰ To se svelo samo na uvođenje jednog novog paragrafa.¹¹¹ Odredba dodatog § 156a je glasila: „Ko ubije čovjeka vrhu svoje žene neće se kazniti”.¹¹² Nije teško ovdje prepoznati uticaj odredbe sedamdesete drugog člana Danilovog zakonika. Te dvije odredbe ipak nisu identične. Osim razlike u formulaciji, suštinska je razlika u tome što Danilov zakonik ovlašćuje muža da može ubiti i ženu, a ne samo muškarca sa kojim je uhvaćena „u bludnosti”, a predviđa i to da ukoliko bi ona pobjegla „da joj stana u našu zemlju nije”.

¹⁰⁷ Krivično pravo Crne Gore, tj. njen krivični zakonik važio je i primjenjivao se sve do 1. januara 1930. godine, tj. do stupanja na snagu novog krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije. Crnogorski zakon o krivičnom postupku je prestao da važi nešto kasnije, tj. i poslije stupanja na snagu novog jugoslovenskog ZKP, i to 1. januara 1932. godine. Vid. B. Marković, *Udžbenik sudskog krivičnog postupka Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1930, str. 70.

¹⁰⁸ Ipak, primjećuje se da je jezik osavremenjen, jer je KZ Srbije, iako više puta mijenjan od svog donošenja 1860. godine, zadržao neke arhaične izraze.

¹⁰⁹ *Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, zvanično izdanje, Cetinje, 1906, str. 4.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Odredbe KZ-a Srbije su, u skladu sa njemačkom tradicijom i pruskim KZ-om, koji mu je poslužio kao model, označavane paragrafima.

¹¹² *Ibid.*, str. 66.

Treba konstatovati da navedeno rješenje u Krivičnom zakoniku od 1906, iako ustupak crnogorskom običajnom pravu koje je u Danilovom zakoniku i ozakonjeno, nije bila rijetkost u krivičnom pravu evropskih zemalja.¹¹³ Uostalom, u pozadini tog nekažnjivog, ili (što je češće bio slučaj) bar privilegovanog ubistva, stoji jedan zakon koji potiče još iz antičkog Rima (*lex Iulia de adulteriis*).¹¹⁴ On je i osnov za jednu arhaičnu kaznu koju je poznavalo crnogorsko običajno pravo, a koja se može dovesti u vezu sa vizantijskom pravnom tradicijom. To je i jedini slučaj tjelesne kazne osakaćenjem koju crnogorsko pravo, inače, ne poznaje. Naime, „iako to u zakonskim propisima nije nigdje rečeno, muž je, po ukorijenjenom pravnom običaju, imao pravo da takvoj ženi odsijече nos”.¹¹⁵ Iako je odsijecanje nosa, kao kazna, poznato u mnogim antičkim društvima (Asirija, Egipat, Indija) i to za različite prestupe (mada je najčešća kada je riječ o prestupima seksualnog karaktera), a i danas postoji u običajnom pravu nekih zemalja,¹¹⁶ u crnogorsko običajno pravo je ona dospjela preko Dušanovog zakonika u koji je unijeta pod uticajem vizantijskog prava.¹¹⁷

¹¹³ Frevert daje iscrpnu analizu rješenja u određenim evropskim zemljama u kojima su postojali, doduše međusobno različiti modaliteti, tzv. ubistva iz časti, ali ono što im je bilo zajedničko jeste blaže tretiranje učinioca ubistva ukoliko je u pitanju prevareni muž, koji je ženu zatekao u preljubi *in flagranti*. U vezi sa odbojnošću koja se ispoljava u odnosu na Muslimane u vezi sa „ubistvom iz časti”, on ukazuje na hipokriziju jer zapadna društva zaboravljaju da su se i sama suočavala sa tom pojavom u sopstvenom krivičnom pravu, i to sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka. Up. E. Frevert, Honour and/or/as a Passion: Historical trajectories of legal defences, *Rechtsgeschichte* 22 2014, pp. 245–255.

¹¹⁴ Vidi Z. Stojanović, *Krivično pravo — posebni deo*, 22. izdanje, Novi Sad, 2022, str. 19.

¹¹⁵ P. Stojanović, Strani uticaji u crnogorskom pravu, *Glasnik društva za nauku i umjetnost Crne Gore*, II 1975, str. 119.

¹¹⁶ Tvrdi se da je ta kazna rodno uslovljena i da postoji ili je postojala u patrijarhalnim društvima kao odraz muške dominacije (iako se ne primjenjuje nužno samo prema ženama), te se prikazuje jedan slučaj koji se ne tako davno dogodio u Avganistanu kada je muž odsjekao nos i uši svojoj ženi. Mediji na Zapadu su o tom slučaju izvještavali sa fotografijom unakažene mlade žene uz ocjene koje su bile i politički obojene što odražava i naslov u jednom poznatom magazinu „Šta će se događati ako napustimo Avganistan”. Vid. P. Skinner, The Gendered Nose and its Lack: „Medieval” Nose-Cutting and its Modern Manifestations, *Journal of Women's History*, No 1 2014, pp. 45–67.

¹¹⁷ To je shvatanje opšteusvojeno u našoj literaturi, počev od rada Solovjeva (A. Slovjev, Kažnjavanje neverne žene u crnogorskom i vizantiskom pravu, *Arhiv za*

5. NEKE OSNOVNE KARAKTERISTIKE KRIVIČNOG PRAVA U CRNOJ GORI U TOKU XIX I POČETKOM XX VIJEKA

Razvoj krivičnog prava u Crnoj Gori i njegove karakteristike ne smiju se posmatrati prije svega sa aspekta savremenih krivičnopravnih principa i shvatanja.¹¹⁸ Radi se o rudimentarnom i primitivnom obliku ove grane prava koja je nastajala i razvijala se u društvu koje je iz plemenskog uređenja, iako sa iskustvom i tradicijom (doduše udaljenom) bivšeg razvijenog feudalnog društva, izrastalo u klasno društvo u kome su se tek formirali i diferencirali državni organi. I pored toga, kazne koje je u Crnoj Gori primenjivala država mogu se dovesti u vezu sa nekim opštim i osnovnim modelima i pojmovima krivičnog prava, usvojenim već tada u razvijenim evropskim državama.

Što se tiče postojanja opštih krivičnopravnih instituta koji su se u razvijenim zemljama i u zakonodavstvu izdiferencirali krajem XVIII i početkom XIX vijeka, može se konstatovati da njih, sve do donošenja Krivičnog zakona iz 1906. godine, u crnogorskom krivičnom pravu skoro da nije bilo. Neki opšti instituti se naziru kako u prva dva crnogorska zakonika, tako i u primjeni krivičnog prava. Oni su pretežno bili vezani za pojedina krivična djela, što je bilo svojstveno i za njihov razvoj u drugim zemljama (s tim što se to u njima vremenski ranije dešavalo). Takođe, i iz

---

pravne i društvene nauke, 6/1935) do nekih novijih radova. Prihvatajući mišljenje Solovjeva o porijeklu ove kazne, Stojanović konstatuje da Solovjev „ne vidi uzroke jednostranog kažnjavanja žene u Crnoj Gori za preljubu” i objašnjava to postojanjem opšte podređenosti žena u uslovima ratnički orijentisanog crnogorskog društva. Vidi P. Stojanović, *Preljuba kao povreda bračne vjernosti u propisima i običajnom pravu bivše Crne Gore*, Glasnik cetinjskih muzeja, 5/1972, str. 281.

¹¹⁸ Odavno je na to upozoravano. Tako, Kulanž je zamjerao drugim istoričarima što su se „u izučavanju starih društava dali zanijeti savremenim idejama” i što su „i suviše živjeli životom svojega vremena, a da bi dovoljno i tačno razumjeli prošlo vrijeme”. Smatrao je pogrešnim „inspirisanje sadašnjošću, da bi se objasnile nekadanje ustanove”, i kritikovao taj, kako ga on naziva, „esprit systematique des temps moderns”. Fistel de Kulanž, *Država staroga veka*, prevod, Beograd 1895, str. III. Ono što se u ovom mišljenju i danas može prihvatiti, jeste da uvijek moramo biti svjesni toga da mnogo toga nećemo moći da „uklopimo” u naše savremene pojmove i savremeni način mišljenja, niti da objasnimo određene pojave iz prošlosti ukoliko se više ne „prenesemo” u tu prošlost, ukoliko ne pokušamo da pojavu koju izučavamo što više posmatramo u sklopu ostalih pojava koje su egzistirale u konkretnom vremenu i prostoru. Međutim, sagledavanje prošlosti i sa aspekta sadašnjosti, samo po sebi, ne mora biti metodološka greška.

cijelog zakonika se, u nekim slučajevima, može zaključiti da se uvažavalo određeno krivičnopravno načelo. Tako se to može reći za individualnu odgovornost zasnovanu na principu krivice (sa određenim izuzecima), za zabranu retroaktivnog važenja i primjene zakona, za maloljetstvo, neuračunljivost i nužnu odbranu. Svrha kažnjavanja je u crnogorskom krivičnom pravu isključivo bila usmjerena na zastrašivanje i odmazdu. Nema ni tragova nastojanja da se na krivca djeluje specijalno preventivno u smislu njegovog popravljaja.¹¹⁹

U Crnoj Gori nije bilo školovanih pravnika, pa stoga ni teorije krivičnog prava. Dominira laički pristup kako kod stvaranja, tako i kod primjene krivičnog prava. Za sve vrijeme postojanja crnogorske države, u Crnoj Gori nije napisan i objavljen rad iz oblasti krivičnog prava. Paradoksalno je da se o krivičnom pravu Crne Gore više pisalo u inostranstvu nego u zemlji.¹²⁰

Učvršćivanje kazne lišenja slobode u kaznenom sistemu neke zemlje je najsigurniji znak da je država *ius puniendi* definitivno uzela u svoje ruke. U Crnoj Gori je to i znak da je krivično pravo krenulo putem koji su izabrale i ostale evropske zemlje. Između ostalog, postavlja se pitanje koji je sistem određivanja kazne lišenja slobode postojao u Crnoj Gori. Zbog toga što njeno trajanje, kako uopšte tako i za pojedina krivična

---

¹¹⁹ Popravljanje krivca nije tekovina savremenog krivičnog prava. Još se u vizantijskom pravu, pod uticajem hrišćanstva, kao važna svrha kazne vidjelo i ispaštanje krivca radi njegovog popravljaja. Tako Ekloga izričito, pored zastrašivanja, kao jedan od glavnih ciljeva kazne, navodi i popravljanje krivca. Vidi Troianos, *op. cit.*, p. 56.

¹²⁰ Iako se interesovanje za Crnu Goru u Italiji javilo naročito zbog udaje Jele-
ne, kćerke kralja Nikole, za princa Vitoria Emanuela III, kasnijeg kralja Italije, to nije bio jedini razlog što je teoretičar, advokat i profesor krivičnog prava na napuljskom univerzitetu Bernardino Alimena napisao i objavio članak u poznatom italijanskom krivičnopravnom časopisu o crnogorskom krivičnom pravu (štampan i u posebnom separatu). Pošto je dosta detaljno analizirao odredbe Zakonika Petra I, a naročito Danilovog zakonika, u zaključcima sa izvjesnim čuđenjem uzvikuje: *po-
red varvarstva pojedinih instituta, koliko plemenitih ideala u nekim drugim!* To za-
pažanje dobro odražava jednu specifičnost crnogorskog krivičnog prava: osim pri-
mitivnih, i sa aspekta tadašnjeg krivičnog prava zaostalih rješenja, ono je sadržalo
i rješenja koja su se zasnivala na nekim, može se reći antičkim idealima i koja bi se
uzalud tražila među tadašnjim civilizovanim narodima. Vidi B. Alimena, *La legi-
slazione penale del Montenegro, Estratto dalla Giustizia penale*, Anno II, fasc. 37,
1896, p. 20.

djela, (sa izvjesnim izuzecima) nije bilo određivano zakonom, moglo bi se reći da je postojao sistem arbitrarnog određivanja kazne lišenja slobode. To ne bi bilo sasvim tačno, jer arbitrarnosti u pravom smislu riječi ovdje nije ni bilo. Naprotiv, sud je u konkretnim slučajevima čak i suviše bio vezan onom kaznom koja je u sudskoj praksi bila najčešće izricana za pojedina krivična djela. To se jasno vidi iz tadašnjih presuda kojima se, i bez zakonskog osnova,¹²¹ izriče kazna lišenja slobode u istom trajanju za određeno krivično djelo.¹²² Skoro da se može reći da je praktično postojao sistem apsolutno određenih kazni, ali tu nedostaje bitan element da je zakonom, a ne na drugi način, utvrđeno fiksno trajanje kazne lišenja slobode za svako krivično djelo.¹²³ Izuzetno, srijećemo i takve slučajeve u Danilovom zakoniku i u nekim drugim propisima.¹²⁴ Treći sistem, sistem relativno određenih kazni lišenja slobode sa propisivanjem posebnog minimuma i maksimuma, koji je u savremenim krivičnim zakonodavstvima odavno široko prihvaćen, crnogorsko krivično pravo nije poznavalo sve do donošenja Krivičnog zakonika od 1906. godine.¹²⁵ Do donošenja KZ-a nigdje nije bio propisan ni opšti minimum i opšti maksimum kazne lišenja slobode, pa je mogućnost njenog trajanja bila samo faktički ograničena.

U pogledu odmjeravanja i izricanja kazne nije važno strogo načelo zakonitosti. Naročito kod kazne lišenja slobode zapaža se da njenu dužinu zakon ne propisuje, a da nijesu bili rijetki slučajevi da ona ni u presudi nije određivana, da je krivac bio osuđivan samo da „njegovu zlo djelo

---

¹²¹ Zakonom je obično određivana vrsta kazne, ali u slučaju kazne lišenja slobode rijetko je propisivano i njeno trajanje.

¹²² To znači da se o odmjeravanju kazne jedva i moglo govoriti. Kazna je skoro uvijek bila ista za određeni tip krivičnog djela, a kod pojedinih krivičnih djela mogla se razlikovati zavisno od toga da li se radilo o njegovom težem ili lakšem obliku.

¹²³ U savremenom krivičnom pravu su napušteni kako sistem apsolutno određenih, tako i sistem apsolutno neodređenih kazni, a kazna se, prije svega lažna lišenja slobode, propisuje u određenim rasponima (sistem relativno određenih kazni). Vidi Z. Stojanović, *Krivično pravo. Opšti deo*, 27. izdanje, Beograd, 2020, str. 323.

¹²⁴ Na apsolutno određivanje kazne lišenja slobode prvi put nailazimo u Zakonima otačestva, zakonskom projektu iz Njegoševog doba. Vid. nap. 72.

¹²⁵ Već je spomenut jedini slučaj relativnog određivanja kazne lišenja slobode u Pravilniku Centralne komisije od 1813. godine. To je najvjerovatnije posljedica uticaja koji su u Boki imali moderni austrijski i francuski KZ-i, pod čijom je okupacijom ona prethodno bila, što je našlo odraza prilikom sastavljanja ovog zakonskog projekta.

apsom odstoji”.¹²⁶ Da li se tek u toku izdržavanja kazne odlučivalo da se zatvorenik poslije izvjesnog vremena pusti, ili je izostavljanje da se u presudi utvrdi dužina trajanja kazne posljedica činjenice da je sudskom praksom i običajnim pravom za svako krivično djelo bila određena dužina trajanja kazne, teško je reći. Iako je druga pretpostavka vjerovatnija, nije isključeno ni da se radilo o propustu u pismenom sastavu presude.

Iako je načelo legaliteta kao takvo bilo nepoznato crnogorskom krivičnom pravu, to ne isključuje mogućnost da se prepoznaju neke komponente koje čine ovo načelo. U crnogorskom krivičnom pravu se nailazi na primitivne, nepotpune inkriminacije u njihovom rudimentarnom obliku. Njima ponekad nedostaje sankcija, ili je ona neodređena (kaže se samo da će krivac biti „kaštigan”), tako da je sudskoj praksi i običajnom pravu ostavljeno da određuju sankcije. U takvim slučajevima se ne može govoriti o postojanju i primjeni načela legaliteta, bar ne u smislu kako se ono danas shvata. Ali, nemali broj inkriminacija sadrži propisanu i vrstu i mjeru kazne, pa se postavlja pitanje da li su stvarno i izricane one kazne koje su bile propisane. Tadašnja sudska praksa ne daje osnova za tvrđenje da je, izuzev kraćeg perioda neposredno poslije donošenja Danilovog zakonika, i opet, krajem XIX vijeka, kada su donijeti neki posebni propisi, važilo načelo *nulla poena sine lege*. Izricane su i kazne koje nijesu bile predviđene zakonskim i drugim propisima. I za krivična djela kod kojih kazna ni po vrsti nije bila propisana, gdje je bilo propisano samo da će se „krivac sudom kastigat”, kao i kod nekih drugih krivičnih djela za koja je bila propisana kazna, sud je odlučivao o tome koja će to kazna u konkretnom slučaju biti. U praksi se pojavljuju i nove inkriminacije bez ikakvog zakonskog regulisanja. To znači ne samo da nije važio princip *nulla poena sine lege*, nego ni *nullum crimen sine lege*. U prvoj polovini XIX vijeka glavna smetnja primjeni zakonskih propisa bilo je običajno pravo, tj. ono je svojom snagom nadvladavalo te propise. U drugoj polovini XIX vijeka, zakonskim propisima se ne opire toliko običajno pravo koliko na njihovo neprimjenjivanje utiču novonastale društvene prilike i uslovi koji, djelujući kroz sudsku praksu, dovode do toga da se izriču kazne koje nijesu bile propisane, pa i da se kažnjava za krivična djela koja nijesu bila propisana zakonom. To, ipak, ne daje osnova za ocjenu da je u crnogorskom krivičnom pravu vladala potpuna arbitrnost. Naprotiv, naročito u određenim periodima, uočava se veoma

¹²⁶ *Crnogorske isprave XVI do XIX vijeka*, Cetinje 1964, str. 218.

ujednačena sudska praksa u pogledu izricanja kazni. Štaviše, može se reći da je kazna često bila fiksno određena za pojedina krivična djela, ali ne zakonom, već običajnim pravom i sudskom praksom. Iako treba ostati pri ocjeni da u crnogorskom krivičnom pravu načelo legaliteta nije važilo, u izvjesnim vremenskim periodima dolazilo je u potpunosti do primjene pojedinih zakonskih propisa.

U evropskim državama u XIX vijeku, a naročito u njegovoj drugoj polovini, kazna lišenja slobode je sastavni, neizostavni dio razvijenog i razrađenog sistema krivičnog prava, u okviru koga se poštovalo načelo legaliteta kazni i gdje je postojalo niz pravila o njenim vrstama, odmjeravanju, izricanju i izvršavanju. U tom periodu, u Crnoj Gori skoro da nema ništa od toga, iako se ova kazna relativno često primjenjuje. Tu, naravno, nema ni uticaja klasične škole krivičnog prava, koja je centralno mjesto u krivičnom pravu davala kazni i čija su shvatanja doprinijela da se kazna lišenja slobode počne šire primjenjivati. Iako su strani uticaji imali određeni značaj,¹²⁷ ipak je kazna lišenja slobode u Crnoj Gori nastala iz stvarnih potreba društvene prakse. Rudimentarni državni organi i oskudno i neusavršeno zakonodavstvo dugo nije bilo u stanju da tu kaznu na odgovarajući način pravno uobliči. Cijeneći sa aspekta tadašnjih razvijenih krivičnopravnih sistema, kazna lišenja slobode je u Crnoj Gori bila u embrionalnom, neorganizovanom, neizdiferenciranom obliku. Transformacija plemenskog društva u klasno, građansko društvo često je kao rezultat imala polovične i nepotpune pravne ustanove. Zato je razumljivo zašto je ne samo kazna lišenja slobode imala takve karakteristike, već i druge ustanove krivičnog prava, koje vjerno odražavaju društvena zbivanja i prilike društva u kome se javljaju. Krivično pravo je, u stvari, jedan od proizvoda društvenih okolnosti i promjena koje su se zbivale u Crnoj Gori. Sve teškoće koje su pratile stvaranje crnogorske države ostavile su pečat i na razvoj krivičnog prava. Ono nastaje i razvija se paralelno sa razvojem državne vlasti u Crnoj Gori. Za vrijeme rodovsko-plemenskog uređenja krivičnog prava u Crnoj Gori nije bilo, kao što ga nije bilo ni u onim društvima donekle sličnim crnogorskom, ali koja nisu doživjela takav društveni razvoj, nego su još duže imala karakteristike rodovsko-plemenskog uređenja, ili u svom istorijskom razvoju nijesu prošla fazu razvijenog feudalnog društva. U susjednim krajevima koji su

---

¹²⁷ Sve civilizovane zemlje su krajem XVIII vijeka u svojim kaznenim sistemima imale lišenje slobode kao kaznu. I običnom svijetu u Crnoj Gori su bile vrlo dobro poznate turske i mletačke tamnice.

bili pod Turskom ono što je od strane turskih vlasti ostavljeno plemenskim sudovima u nadležnosti da sude, ne bi se moglo smatrati krivičnim pravom. To važi za Sjevernu Albaniju i Hercegovinu.¹²⁸ Zato je krivično pravo i njegova primjena u Crnoj Gori jedan od važnih dokaza postojanja crnogorske državnosti i nezavisnosti.

Tri su okolnosti otežavale kažnjavanje i organizovanu primjenu krivičnog prava u Crnoj Gori: slaba državna vlast, opšte siromaštvo crnogorskog društva, a donekle i uvriježena odbojnost Crnogoraca prema svakoj državnoj intervenciji kojom im se oduzimaju ili ograničavaju osnovna prava. Postepenim jačanjem državne organizacije i državna kazna sve se više primjenjuje. Drugu teškoću, nedostatak dovoljnih materijalnih sredstava, crnogorsko društvo nije uspjelo sasvim da prebrodi ni do početka XX vijeka. I treći faktor je, naročito u početku, imao određeni značaj. Tako, tamnica je bila sinonim za ropstvo kod neprijatelja („tursko sužanjstvo i mletačka tamnica”), pa je smatrana nedostojnom čovjeka, tako da se „i smrt smatrala boljom”.¹²⁹ No, ukoliko je kazna koju primjenjuje država sve više postajala realnost, utoliko su se i ova shvatanja mijenjala. Tako se u drugoj polovini XIX vijeka, kada se kazna lišenja slobode široko primjenjuje, ova kazna doduše smatra teškom, ali ne toliko nečasnom.¹³⁰

Raspadanjem plemenskog društva, dotadašnje sankcije, bazirane i proizašle iz tog društva, ili prestaju biti efikasne, ili se više ne mogu izvršavati u promijenjenim društvenim prilikama. Tako na primjer, progonstvo je izgubilo na svojoj težini, jer ne samo da bi krivac prema kome bi bila izrečena ta kazna mogao opstati izvan svog plemena, nego u novim društvenim uslovima, sa začetkom građanskog i kapitalističkog društvenog uređenja i inače dolazi do migracije stanovništva, do svojevrijednog napuštanja sopstvenog plemena, pa i iseljavanja iz Crne Gore. Zato je

¹²⁸ U Sjevernoj Albaniji i Hercegovini osim globe i nekih drugih kazni koje su tipične za rodovsko uređenje, drugih kazni nije bilo. Prema Bogišićevom popisu iz 1873. godine, crnogorsko krivično pravo sadrži daleko bogatiji „arsenal” kazni nego što je slučaj sa Albanijom i Hercegovinom. Radi se kako o kaznama koje su svojstvene rodovsko-plemenskom uređenju, tako i o kaznama koje su proizvod novih društvenih prilika i odraz razvoja crnogorskog društva, kao što je slučaj sa kaznom lišenja slobode. Crnogorsko krivično pravo — popis iz godine 1873, *Pravni zbornik*, br. 11–12, 1938, str. 218.

¹²⁹ P. Miljanić, *Postanak crnogorske tamnice*, *Pravnik*, knjiga III, 1893, 536.

¹³⁰ „Tamnica i smrt su teže kazne, ali je šibikanje sramotnije.” P. Stojanović, *Suzbijanje lupeštine i kazna toljaganjem u crnogorskom pravu*, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, 1975, str. 382.

trebalo tražiti zamjenu u drugim kaznama i primjenjivati druge, efikasnije sankcije koje više odgovaraju promijenjenim društvenim uslovima. Glavni oslonac postala je kazna lišenja slobode čija je primjena postajala sve češća uporedo sa navedenim društvenim promjenama.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Osim što je to, naravno, važno za izučavanje razvoja crnogorskog krivičnog prava, postavlja se i pitanje da li izučavanje krivičnopравnih ustanova u društvima u kojima se u skoroj prošlosti nailazi na društveno uređenje koje je u drugim društvima odavno prevaziđeno, može imati i širi značaj. Prednost takvog izučavanja je što se može lakše (prije svega zbog izvora) posmatrati začetak i razvoj tih ustanova u relativno bliskoj prošlosti pod sličnim uslovima i okolnostima pod kojima se taj razvoj odigravao mnogo ranije u društvima gdje je on tekao nesmetano i koja nisu kao crnogorsko društvo „vraćena” na prvobitno plemensko uređenje. Neki autori ističu značaj koji za to izučavanje imaju društva koja su mnogo kasnije prelazila određene stepene društvenog razvitka.¹³¹ Ipak, prije nego što se na proučavanju takvih društava zasnuju neki opšti zaključci, potrebno je uočiti i izdvojiti specifičnosti svojstvene tim društvima, kao i specifičnosti koje su posljedica uticaja društava na višem stepenu društvenog razvoja jer ih to čini donekle različitim od pravih, nazovimo ih izvornih, rodovsko-plemenskih društva. Ni crnogorsko društvo svakako nije isto što i društvo na stepenu prvobitnog, rodovsko-plemenskog uređenja. Ono je nastalo na ostacima feudalne države sa kojom je, bar kroz tradiciju i narodna predanja, nastojalo da održi kontinuitet. Postojao je i uticaj drugih, savremenih društava, što je dovelo do mnogo bržeg raspadanja plemenskog uređenja i prelaska u klasno društvo, nego kada se to odigravalo po prvi put u drugim društvima. Zato treba imati na umu da

---

¹³¹ Tako Garson kaže: „Zaostalo je još naroda koji su, budući da još nijesu prešli stadijum primitivne obrazovanosti, sačuvali, u svoj njihovoj čistoti, antičke naravi i običaje. Gledajući ih kako djelaju pred nama, ... mi lako shvatamo razlog njihovom postojanju, suštinu njihovu i njihov domašaj.” (E. Garson, *Krivično pravo*, preveo N. Knežević, Beograd 1926, str. 9). Kada je Crna Gora u pitanju, ovo bi trebalo prihvatiti sa rezervom. Za razliku od drugih društava koja su prirodnim, spontanom putem prolazila kroz faze svog razvoja, Crna Gora je sticajem istorijskih prilika i događaja bila vraćena na niži stepen društvene organizacije, ali uz očuvanje izvjesnih tradicija iz prethodnog perioda što je, naročito za razvoj prava, od izuzetnog značaja.

je Crna Gora po mnogo čemu bila izuzetna i imala specifičnosti u svom društvenom razvitku. To ipak ne isključuje mogućnost da se na osnovu izučavanja razvoja krivičnog prava u Crnoj Gori dođe i do nekih opštih zaključaka.

Proučavanje krivičnog prava u crnogorskom društvu moglo bi da doprinese odgovoru na pitanje koji to uslovi i društvene prilike dovode do toga da država zasnuje svoj monopol na kažnjavanje u nekom društvu. Koji su to osnovni faktori čije djelovanje je dovelo do toga da se već dugo kao jedan od bitnih atributa državnosti smatra *ius puniendi*? Otkuda univerzalna rasprostranjenost i prisutnost krivičnog prava u svim savremenim društvima? Iako su to pitanja čija potpuna i sistematska obrada prevazilazi mogućnosti i ciljeve ovog rada, a metodološki posmatrano, ne bi bio dovoljan samo istorijsko-pravni pristup, ipak je moguće nagovijestiti neke odgovore. Sigurno je da ti odgovori ne mogu biti potpuni i dovoljni ni zbog toga što se zasnivaju na proučavanju samo jednog, tj. crnogorskog društva.

Izučavanje razvoja krivičnog prava u Crnoj Gori jasno ukazuje na dva uslova važna za njegovo postojanje i razvoj. Prvo, krivično pravo, u još većoj mjeri nego druge grane prava, ne može postojati dok se ne stvore dovoljno jaki državni organi. I drugo, većina krivičnih sankcija zahtijeva dovoljno bogatu materijalnu osnovu društva koju primitivno, besklasno društvo ne posjeduje. Osim navedena dva uslova, za prihvatanje kazne lišenja slobode kao glavnog instrumenta krivičnog prava, bilo je potrebno i to da lična sloboda kao dobro čovjeka na vrijednosnoj skali zauzme visoko mjesto, kao i da svaki član društva raspolaže tim dobrom, da se radi o dobru opšteg karaktera. Ovaj uslov nije bio ostvaren prije pojave kapitalizma izuzev u prvobitnoj zajednici, odnosno u rodovsko-plemenskom uređenju, gdje nedostaju prva dva gore istaknuta uslova što je, dugo vremena, bio slučaj i u Crnoj Gori.¹³²

---

¹³² Na uvođenje i širu primjenu kazne lišenja slobode koja postaje osnovni stub savremenog krivičnog prava nijesu uticala samo navedena tri faktora. Takvo gledanje predstavljalo bi simplifikovanje složenog društvenog procesa u kome je djelovao i niz drugih faktora. Između ostalog, to je porast i diferenciranje kriminaliteta i promjena njegove strukture, što je zahtijevalo kaznu koja se može dijeliti i odmjeravati i koja se može masovno primjenjivati prema sve većem broju učinilaca krivičnih djela. Određeni značaj je vjerovatno imao i prodor humanističkih ideja, koje kaznu lišenja slobode tretiraju kao blažu od kazni koje su do tada primjenjivane (smrtna i tjelesne kazne).

Posmatranje i analiza razvoja crnogorskog krivičnog prava nameće još jedno opšte pitanje, a to je da li je krivično pravo i kazna nešto što je neophodno, odnosno da li se društva mogu na drugi način zaštititi od nepoželjnih i štetnih ponašanja svojih članova. U novije vrijeme pojavila se i takva radikalna kritika krivičnog prava i krivičnog pravosuđa, koja u njemu vidi samo negativne posljedice po društvo i pojedinca. Iako ne možemo da budemo zadovoljni učinkom krivičnog prava, odustajanje od njega bi svakako predstavljalo regres, a forme reagovanja na društveno neprihvatljiva i štetna ponašanja koje bi, eventualno, zamijenile krivično pravo, bile bi još gore od krivičnog prava. Dovoljno je vidjeti razvoj krivičnog prava u Crnoj Gori i uočiti koliko je bilo neprihvatljivo stanje u kojem bjesne međusobni obračuni zbog krvne osvete i koje je dovelo do paralisanja normalnog funkcionisanja društva. Zagovaranje da krivične sankcije budu zamijenjene nečim drugim kao što je mirenje, pa i privatna reakcija, i uopšte predlozi koji su usmjereni na slabljenje države i odustajanje od njenog prava na kažnjavanje (oni polaze i od filozofskih postavki anarhizma), ne samo da su utopijskog karaktera, već su oni, ukoliko bi ih i bilo moguće ostvariti, neprihvatljivi. Savremeni abolicionizam koji teži ukidanju krivičnog prava i sa istorijskog aspekta se pokazuje neopravdanim. Saznanje da su krivično pravo i kazna u mnogo čemu problematični, ništa ne mijenja na njihovoj nužnosti. Za sada, nema izgleda da krivično pravo bude zamijenjeno nečim boljim. Zato je opravdano prihvatiti kao realnu činjenicu da se krivično pravo stalno mijenja, da je ono u neprestanoj evoluciji, odnosno *ius criminale semper est reformandum*.¹³³

Razvoj crnogorskog krivičnog prava posmatran je i sa aspekta eventualnog uticaja vizantijske pravne tradicije. Što se tog uticaja tiče, poseban značaj imaju tjelesne kazne koje su u vizantijskom krivičnom pravu bile dominantne.¹³⁴ Kod Crnogoraca je, naprotiv, sve vrijeme bila prisutna jaka odbojnost prema tjelesnim kaznama i na njih skoro da se ne nailazi kako u dostupnim pisanim izvorima, tako ni u običajnom pravu. Opšte je usvojen stav da Crnogorci nijesu poznavali tjelesne kazne. Možda je u pozadini tog stava idealizovana slika da je svako tjelesno kažnjavanje bilo strano gledanju tadašnjih Crnogoraca na tjelesni i moralni integritet

¹³³ Z. Stojanović, *Politika suzbijanja kriminaliteta*, II izdanje, Beograd, 2021, str. 113.

¹³⁴ Iako je to opštepoznata činjenica ipak upućujemo na rad Trojanosa iz kojeg se može videti koliko su te kazne bile raznovrsne i razuđene. Up. S. Troianos, *op. cit.*, pp. 66–68.

pojedince, koji je bio visoko cijenjen i smatrao se nepovredivim. Ima mišljenja, i to argumentovanih i sa upućivanjem na relevantne izvore, da je čak i život bio niže rangiran od moralnog i tjelesnog integriteta pojedinca.¹³⁵ No, bez obzira na objašnjenje, eventualno tvrđenje da je (osim kazne batinjanjem od polovine XIX vijeka) u Crnoj Gori bilo tjelesnih kazni, ne može se potkrijepiti ozbiljnim dokazom, odnosno izvorima. Unutar crnogorskog plemenskog društva, prije XIX vijeka, nije bilo mjesta tjelesnim kaznama. U literaturi se smatra da je i kazna batinjanjem bila nepojiva sa mentalitetom i dostojanstvom plemenskog čovjeka, a o nekim drastičnijim tjelesnim kaznama osakaćenjem nema ni govora. Otpor pokušajima Turaka i crkve da tu kaznu provedu u život bio je potpun.¹³⁶ Čak je i kazna batinjanja uvedena relativno kasno (polovinom XIX vijeka), a njena primjena bila je praćena velikim problemima na koje je nailazila državna vlast. Dakle, dok se na tjelesno kažnjavanje pa i na mutilaciju možda može naići u ranijim periodima (npr. za vrijeme Crnojevića),¹³⁷ toga nema kasnije već, naprotiv, crnogorsko društvo za razliku od drugih južnoslovenskih društava koja su bila pod uticajem Vizantije pokazuje specifičnost u vidu odsustva tih kazni. U periodu kada se formira crnogorska država a uporedo i državno krivično pravo (kraj XVIII i prva polovina XIX vijeka) nijedan od izvora (odluke Senata, kasnije Velikog suda i dr.) ne ukazuje na primjenu tjelesnih kazni,¹³⁸ pogotovo onih koje predstavljaju sakaćenje. Dakle, ono što je Ostrogorski ispravno konstatovao u pogledu kazni sakaćenja, govoreći o uticaju koji je vizantijska

¹³⁵ Vidi više P. Stojanović, *op. cit.* u nap. 96, str. 381–383.

¹³⁶ *Ibid.*, 381.

¹³⁷ To je nesporno za vrijeme Skender-bega Crnojevića kada je Crna Gora potpala pod tursku vlast. U Kanun-nami vilajeta Crne Gore, prema starom defteru iz 1523. godine, kazna batinanjem predviđena je za više krivičnih djela. Štaviše, za jedno krivično djelo (krađa konja) predviđena je kao kazna čak sječenje ruke. Vidi *Turski (osmanski) izvori za istoriju Crne Gore (1454–1570)*, knjiga I, tom I, priredio Š. Rastoder, Podgorica, 2018, str. 257–259. To je jedini slučaj predviđanja mutilacije kao kazne u Crnoj Gori poslije propasti srednjovjekovne Zete, u kojoj je važno zakonodavstvo srednjovjekovne Srbije koje je, pod uticajem vizantijskog prava, predviđalo brojne tjelesne kazne osakaćenjem. Međutim, uticaj tog prava postepeno je slabio da bi se potpuno izgubio, te da bi u Crnoj Gori nestali bilo kakvi tragovi te tradicije (osim, kao što je spomenuto, „kidanja nosa” nevjernoj ženi).

¹³⁸ Kasnije, kada je u vrijeme knjaza Danila uvedena kazna „toljaganja”, može se pronaći nekoliko odluka Senata kojima je smrtna kazna zamijenjena kaznom batinjanja.

Ekloga izvršila u slovenskim zemljama,¹³⁹ kod Crnogoraca se ne može uočiti. Ili bar, ako je i bilo tog uticaja za vrijeme postojanja srpske srednjovjekovne države, odnosno Zete, od toga kasnije nije ostalo ni traga, makar u običajnom pravu. Jedini trag na koji se u tom pogledu može naći u običajnom pravu, jeste kažnjavanje nevjerne žene odsijecanjem nosa koje se, iako duboko uvriježeno u moralnim normama, ne može okarakterisati kao kazna iza koje stoji država.¹⁴⁰ To nije bila kazna koju je primjenjivala država i ne može se tvrditi da je ona bila dio kaznenog sistema krivičnog prava.

Viševjekovno odsustvo tjelesnih kazni u običajnom pravu Crne Gore teško da može da dozvoli ocjenu i zaključak o značajnijem uticaju vizantijske pravne tradicije na kažnjavanje u Crnoj Gori. U svom razvoju krivično pravo u savremenim društvima, pa i u crnogorskom, sve se više udaljavalo od vizantijske pravne tradicije, ukoliko je ona svojevremeno i imala određeni uticaj na domaće krivično pravo. Vizantijsko krivično pravo, iako je u doba svog dugog važenja u Vizantiji bilo razvijeno i slijedilo potrebe tadašnjeg društva, nije imalo neka univerzalna dostignuća koja bi bila prihvatljiva i u drugim društvima i kasnije nastalim državama.¹⁴¹

¹³⁹ N. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1969, str. 167–168.

¹⁴⁰ Solovjev u svom poznatom radu, koji se upravo bavi tom temom, vidi uticaj vizantijskog prava, tačnije Ekloge i Prohirona. On konstatuje da odsijecanje nosa nije bilo poznato u starom slovenskom običajnom pravu, „kao i gotovo sve ostale kazne sakaćenjem”, te da je „slovenskom mentalitetu sakaćenje bilo tuđe”, ali da je pod uticajem Ekloge i Prohirona došlo do prihvatanja tih kazni i kod Južnih Slovena. Činjenicu da to, za razliku od vizantijskog i srpskog srednjovjekovnog prava, u Crnoj Gori nije više javnopravna kazna on objašnjava „nestankom države i sudske vlasti u Zeti”. Up. A. Solovjev, Kažnjavanje neverne žene u crnogorskom i vizantinskom pravu, preštampano iz *Arhiva za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1935, str. 5, 12, 14.

¹⁴¹ I u primjeni ono je u Vizantiji pokazivalo određene slabosti. Između ostalog, sudovi nijesu uživali odgovarajući autoritet. Za razliku od crkvenih sudova, za svjetovne sudove je u Vizantiji važno da su korumpirani. To je, naročito u nekim periodima, predstavljalo ozbiljan problem, pa su neki vizantijski vladari pokušavali da određenim mjerama riješe taj problem. Vidi E. Mitsiou, J. Preiser-Kapeller, *CSI Konstantinopol: Vewrbrechen und Strafe im Mittelalterlichen Byzanz* <https://www.dasanderemittelalter.net/news/csi-konstantinopol-verbreche>, 26. 11. 2018, p. 4. Da bi se otklonila „poslovična podmitljivost vizantijskih sudova”, preduzimane su određene mjere, ali bez rezultata (Up. G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, (fototipsko izdanje) Beograd, 1969, str. 469. To ipak nije posljedica slabosti vizantijskog prava, već odraz opšteg stanja u društvu u Vizantiji u kasnom srednjem vijeku, ali

Ipak, u jednom slučaju se upravo o tome može govoriti, tj. o nečemu što je i danas opšteprihvaćeno u krivičnom pravu i što se smatra jednom od tekovina njegovog razvoja. Riječ je o razlikovanju umišljaja i nehata kao oblika krivice, odnosno o blažem tretiranju nehata. U razvoju krivičnog prava Crne Gore primjećuje se subjektivizacija, odnosno davanje naročitog značaja krivici i njenim oblicima što je bilo svojstveno vizantijskom krivičnom pravu. Za razliku od evropskog srednjovjekovnog krivičnog prava, u kome je u prvom planu bila objektivna šteta, u Crnoj Gori se prema nehatnim deliktima imao posebno blag stav, odnosno težilo se čak da se izbjegne primjena kazne.

Osim u navedenom, teško je naći još neku pravnu ustanovu ili načelo u kome se može videti trajni doprinos krivičnom pravu koji potiče još iz vizantijskog i srpsko-vizantijskog prava.¹⁴² To je i danas, može se reći, možda jedina tekovina koja je nesporna a čiji koreni se nalaze u vizantijskom pravu. Hrišćanstvo je uticalo da se u krivičnom pravu više vodi računa o subjektivnom elementu, tj. da nije presudna objektivna šteta koja je prouzrokovana. Uticaj rimsko-vizantijskog (i još više uticaj crkvenog) prava doveo je do toga da se i u crnogorskom pravu, već u Zakoniku Petra I (kao i kasnije u Danilovom zakoniku), kvalitativno razlikuju oblici krivice. Umišljaj i nehat postaju odlučujući za postojanje delikta, ili za njegovu težinu. Preovladalo je pravilo o tome da se kod krivca: *voluntas, non exitus inspicitur*.¹⁴³ Danas je to postalo nesporno, mada se za

---

je na izvjestan način kompromitovalo vizantijski pravni sistem. Mnogo veći autoritet i uticaj imalo je vizantijsko crkveno pravo koje je bilo značajno i u oblasti krivičnog prava. Ono je i danas predmet naučnog interesovanja. Vidi *The history of Byzantine and Eastern canon law to 1500* (edited by W. Hartmann and K. Pennington), Washington, 2012.

¹⁴² Ipak, treba spomenuti i nešto što spada u oblast krivičnog procesnog prava a ima širi značaj i tiče se pretpostavke nevinosti. U vizantijskom pravu bio je usvojen princip „bolje je da prestup ostane nekažnjen, nego da neko bude bez krivice kažnjen”. Matije Vlastara Sintagma (prevod T. Subotin-Golubović), str. 173. Iako su u nekim odredbama vidljiva nastojanja da se predvide određene garantije da ne dođe do toga da neko bez krivice bude kažnjen (na primjer, član 87 Danilovog zakonika), ne bi bio osnovan zaključak i ocjena da je crnogorsko krivično pravo bilo prožeto ovim načelom i da se rukovalo ovom idejom.

¹⁴³ Tako Solovjev kada je u pitanju pravo svih slovenskih naroda. Up. A. Solovjev, *Zakonodavstvo cara Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Beograd, 1928, str. 148–149.

znatno blaže tretiranje nehatnih delikata koriste neki drugi argumenti i objašnjenja.

Mnogo blaže gledanje na ubistvo iz nehata nije bilo u skladu sa starijim običajnim pravom. Unošenje subjektivnog elementa u delikt, tekovina je tek razvijenijih pravnih sistema. Primitivna prava su na delikt gledali objektivno, tj. na njegove posljedice bez obzira na subjektivni odnos učinioca prema njemu. Takav stav običajnog prava zadržao se i u norma običajnog prava, koje se odnose na krvnu osvetu. I ubistvo iz nehata moglo je biti razlog za krvnu osvetu, a prilikom umira glava ubijenog iz nehata je u načelu vrijedela isto kao i umišljano ubijenog. Međutim, to je zavisilo od rodbine ubijenog koja je, po pravilu, prilikom umira opraštala i „više od polovine” iznosa predviđenog za umišljajno ubistvo.¹⁴⁴ Prvi crnogorski zakoni (Zakonik Petra I i Danilov zakonik), što se može pripisati uticaju vizantijske pravne tradicije, a ne običajnog prava, prave veliku razliku između umišljajnog ubistva (od sile i opaćine), za koje se propisuje smrtna kazna i nehatnog ubistva, koje je na granici krivičnog i građanskog delikta za koji se kaže da će se „sudom liječiti”. Opravdano je poređenje, u tom pogledu, ova dva zakonika sa Dušanovim zakonikom koji za nehatno ubistvo predviđa samo novčanu kaznu.¹⁴⁵

Uticaj rimsko-vizantijskog (i još više uticaj crkvenog) prava doveo je do toga da se i u crnogorskom pravu, već u Zakoniku Petra I (kao i kasnije u Danilovom zakoniku), kvalitativno razlikuju oblici krivice. Umišljaj i nehat postaju odlučujući za postojanje delikta, ili za njegovu težinu.

Iako je to bilo značajno za razvoj krivičnog prava ne samo u Crnoj Gori, nego i inače, to jedno pitanje, ma koliko bilo značajno, ne daje osnovu da se zaključi da je uticaj vizantijske pravne tradicije na crnogorsko krivično pravo bio značajan u njegovom razvoju. Može se zaključiti da je izvjestan, ali udaljen i posredan, uticaj te tradicije bio prisutan i u crnogorskom krivičnom pravu, ili bolje rečeno postojali su određeni tragovi tog uticaja. Ti tragovi su uočljiviji kod prvog crnogorskog zakonika, Zakonika Petra I nego u kasnijem razvoju krivičnog prava. Taj uticaj

¹⁴⁴ Rodbina ubijenog u tim slučajevima nije pravila razliku jer smatra da „ako si ga i grijehom ubio meni nema brata ili sina doma”. Vidi *Krvna i uopće osveta i mićenje*, Bogišićeva biblioteka, daktilografisano, ispisao S. Martinović, Cavtat, 1954, str. 34.

¹⁴⁵ Tako, D. Vuksan, Kako je crnogorski praviteljstvujući senat primjenjivao član 37 Danilova zakonika, *Zapisi*, oktobar 1936, str. 251.

je snažniji i stoga mnogo vidljiviji kada su u pitanju ustanove privatnog prava.¹⁴⁶ Više od vizantijske pravne tradicije na crnogorsko krivično pravo izvršili su uticaj neki drugi strani pravni sistemi. To je, naravno, zavisilo i od istorijskog perioda i stanja u crnogorskom društvu.¹⁴⁷ Kao i čitavo crnogorsko pravo¹⁴⁸ i krivično pravo je bilo izloženo permanentnom i kontinuiranom inostranom uticaju, uz zadržavanje brojnih sopstvenih specifičnosti.

LITERATURA

1. Alimena, B.: *La legislazione penale del Montenegro*, Estratto dalla *Giustizia penale*, Anno II, fasc. 37, 1896.
2. Andrijašević, Ž.: *Istorija crnogorske državnosti od srednjeg vijeka do 2006. godine*, Podgorica, 2022.
3. Angelini, P.: *Treason and crimes against the emperor and the state in the byzantine juridical compilations*, *Teoria e storia del diritto privato*, Numero VIII, 2015.

¹⁴⁶ Stoga se ocjena P. Stojanovića da su Zakonik Petra I i Danilov zakonik, i to prvi više, a drugi manje, „pod snažnim uticajem srednjovjekovnog srpsko-vizantijskog prava” mogu prihvatiti ukoliko je riječ o privatno-pravnim odnosima, što je autor izgleda prije svega i imao u vidu. I u cjelini gledajući ta dva zakonika, kada je riječ „o duhu zakona” i „simbiozi svjetovne i duhovne vlasti u Crnoj Gori”, takva ocjena stoji. Up. P. Stojanović, *op. cit.* u nap. 115, str. 117. Međutim, upoređujući pojedine krivičnopravne odredbe i konkretna rješenja koja one sadrže, kao i primjenu krivičnog prava u praksi, malo toga ide u prilog jednoj takvoj ocjeni. Ta ocjena je sve manje bila održiva kako je krivično pravo u Crnoj Gori poprimalo karakteristike krivičnog prava drugih evropskih zemalja.

¹⁴⁷ Moglo bi se reći da vrhunac stranog uticaja i recepcije inostranog prava predstavlja čin usvajanja srpskog krivičnog zakonika kao crnogorskog 1906. godine. Time je u Crnu Goru prodrlo i krivično pravo čiji uticaj nije bio prisutan do tada, a to je njemačko (prusko) krivično pravo, što se ne može ocijeniti kao nešto što je, samo po sebi, neprihvatljivo jer je poznato da je riječ o dobrom krivičnom zakonodavstvu. Jedino, nije izvjesno da je taj krivični zakonik, iako već prilagođen prilikama koje su postojale u Srbiji, odgovarao potrebama tadašnjeg crnogorskog društva i države.

¹⁴⁸ Crnogorsko pravo uopšte, iako po mnogo čemu specifično, nije nastalo, samo po sebi, u nekom izolovanom prostoru bez uticaja sa strane. Odbacujući kao nenaučnu tezu o „samoniklom” karakteru crnogorskog prava bez ikakvih stranih uticaja, P. Stojanović ističe da je crnogorsko pravo „sinteza domaćeg — samoniklog običajnog prava, ustanova rimsko-vizantijskog, odnosno recepcijom pozakonjenog modernog evropskog prava, i šerijata.” P. Stojanović, *op. cit.* u nap. 115, str. 141.

4. Bogišićeve opaske o Danilovom zakoniku, Zapisi, avgust 1938.
5. Bogojević-Gluščević, N.: Krivično djelo silovanja u statutima srednjovjekovnog Skadra i Kotora, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/2018.
6. Bogojević-Gluščević, N.: Krivično pravo u srednjovjekovnom kotorskom Statutu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/2004.
7. *Crnogorske isprave XVI–XIX vijeka* (uredili: T. Nikčević, B. Pavićević), Cetinje, 1964.
8. Crnogorsko krivično pravo — popis iz godine 1873 — *Pravni zbornik*, br. 11–12, 1938.
9. Dragičević, R.: Guvernaduri u Crnoj Gori, *Zapisi*, Cetinje, januar 1940.
10. Foucault, M.: *Überwachen und Strafen, Die Geburt des Gefängnisses*, Frankfurt, 1979.
11. Frevert, F.: Honour and/or/as a Passion: Historical trajectories of legal defences, *Rechtsgeschichte*, 22 2014.
12. Garson, E.: *Krivično pravo*, preveo N. Knežević, Beograd 1926.
13. *Glas Crnogorca*, Cetinje, 13. april 1886.
14. Hamza, G.: Entwicklung des Privatrecht und Tradition des Römischen Rechts in Serbien vom Mittelalter bis 2006, *Revista international de derecho Roman*, No 16 2016.
15. Hamza, G.: Geschichte und Charakterzüge der Privatrechtsentwicklung in Montenegro, *The Waseda Univeristy Law Association*, vol. 92, br. 3 2017.
16. *Istorija Crne Gore*, knjiga druga, tom prvi (Crna Gora u doba Nemanjića), Titograd, 1970.
17. *Istorija Crne Gore*, knjiga treća, tom prvi, Titograd 1975.
18. Jovanović, S.: *Osnovi pravne teorije o državi*, II izdanje, Beograd, 1914.
19. Kohl, J. G.: *Reise nach Dalmatien und Montenegro*, Berlin, 1987.
20. *Kazneno pravo*, Bogišićeva biblioteka, Cavtat, ispisi N. Martinovića, daktilografisano.
21. *Krvna i uopće osveta i mirenje*, Bogišićeva biblioteka, daktilografisano, ispisao S. Martinović, Cavtat, 1954.
22. Malenica, A.: Rimska pravna tradicija u srpskom pravu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2/2004.
23. Margetić, L.: Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci 1* 1980.
24. Marković, B.: *Udžbenik sudskog krivičnog postupka Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1930.
25. Marković, B.: Krivično delo otmice devojaka i žena, *Istorijski časopis*, LVI 2008.
26. Martinović, N.: *Valtazar Bogišić*, Cetinje 1958.
27. Matović, T.: Namerni pobačaj i čedomorstvo u Vizantijskom krivičnom pravu, u: *Niš Vizantija XII*, *Zbornik radova*, Niš, 2014.
28. Medaković, G., M.: *Život i običaji Crnogoraca*, Novi Sad 1860.
29. Miljanić, M.: *Postanak crnogorske tamnice*, *Pravnik*, knj. III, 1893.
30. Mitsiou, E., Preiser-Kapeller, J.: *CSI Konstatinopel: Vewrbrechen und Strafe im Mittelalterlichen Byzanz* <https://www.dasanderemittelalter.net/news/csi-konstantinopel-verbreche>, 26. 11. 2018.
31. *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, prikupio i priredio A. Solovjev, Beograd, 1926..
32. Ostrogorski, G.: *Istorija Vizantije*, (fototipsko izdanje) Beograd, 1969.

33. Pavićević, M.: Lažni car Šćepan Mali u svjetlosti istorije i narodne tradicije, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, knjiga IV, 1938.
34. Pavićević, B.: *Stvaranje crnogorske države*, Beograd 1955.
35. Pejović, Đ.: *Razvitak prosvjete i kulture 1852–1916*, Cetinje 1971.
36. Petrović, B.: *Izvršenje kazne lišenjem slobode*, Beograd 1932.
37. Petrović, R.: *Zakonik Petra I vladike crnogorskog, istorijsko-pravna rasprava*, preštampano iz Zapisa, Cetinje, 1929.
38. Petrović, R.: *Zakonik Petra I, Godišnjica Nikole Čupića*, knjiga XXXIX, Beograd 1930.
39. Radojčić, N.: Dušanov zakonik i vizantisko pravo, *Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana*, Beograd, 1952.
40. Raspis knjaza Danila plemenskim kapetanima od 27. jula 1855. godine, *Zapisi*, februar 1937.
41. Rovinski, P.: *Čeronogorija*, tom II, čast 2, Sanktpeterburg 1901.
42. Sindik, I.: Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i Grblju, *Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana*, Beograd, 1951.
43. Skinner, P.: The Gendered Nose and its Lack: „Medieval” Nose-Cutting and its Modern Manifestations, *Journal of Womens History*, No 1 2014.
44. Solovjev, A.: *Zakonodavstvo cara Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Beograd, 1928.
45. Solovjev, A.: Kažnjavanje neverne žene u crnogorskom i vizantinskom pravu, preštampano iz *Arhiva za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1935.
46. Solovjev, A.: Dušanov zakonik kod Paštrovića, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1–2, 1933.
47. Stanojević, G.: Pismo crnogorskih glavara sindicima inkvizitorima iz 1749. godine, *Istorijski zapisi*, br. 4, 1969.
48. Stanojević, G.: *Mitropolit Vasilije i njegovo doba (1740/1766)*, Beograd, 1978.
49. Stojanović, P.: Neki problemi krvne osvete u doba nastanka crnogorske države, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU* 4 1983.
50. Stojanović, P.: Preljuba kao povreda bračne vjernosti u propisima i opbičajnom pravu bivše Crne Gore, *Glasnik cetinjskih muzeja*, 5/1972.
51. Stojanović, P.: Strani uticaji u crnogorskom pravu, Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore, *Glasnik II, Odjeljenje društvenih nauka*, knjiga 1, 1975.
52. Stojanović, P.: Suzbijanje lupeštine i kazna toljaganjem u crnogorskom pravu, *Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, 1975.
53. Stojanović, P.: *Zakonik vladike Petra I i Danilov zakonik, istorijsko-pravna studija*, Cetinje, 1982.
54. Stojanović, Z.: *Krivično pravo — posebni deo*, 22. izdanje, Novi Sad, 2022.
55. Stojanović, Z.: *Krivično pravo*. Opšti deo, 27. izdanje, Beograd, 2020.
56. Stojanović, Z.: Izvršenje kazne lišenja slobode u Crnoj Gori u XIX veku, *Penologija*, br. 1, 1977.
57. Stojanović, Z.: *Politika suzbijanja kriminaliteta*, II izdanje, Beograd, 2021.
58. Sudski postupak u Crnoj Gori — popis iz godine 1873; *Zapisi*, avgust 1939.
59. Šarkić, S.: *Zakon u glagoljskim i ćirilskim pravnim spomenicima*, Novi Sad, 1994.
60. Šarkić, S.: Uticaj grčko-rimskog (vizantijskog) prava na prvi ‘zakon’ iz vremena Prvog srpskog ustanka, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2/2004.
61. Šerović, P. D.: Suđenje po Dušanovu zakoniku u XVII vijeku u Perastu (Prigodom šeste stogodišnjice Dušanova zakonika), *Istorijski zapisi* 10–12 / 1949.

62. Šuflaj, M.: *Srbi i Arbanasi (njihova simbioza u srednjem veku)*, Beograd, 1925, str. 59.
63. Taranovski, T.: *Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi*, II deo, Istorija krivičnog prava, Beograd, 1931.
64. *The history of Byzantine and Eastern canon law to 1500* (edited by W. Hartmann and K. Pennington), Washington, 2012.
65. Troianos S.: Die Strafen im Byzantinischen Recht — eine Übersicht, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 42 Band, 1992.
66. *Turski (osmanski) izvori za istoriju Crne Gore (1454–1570)*, knjiga I, tom I, priredio Š. Rastoder, Podgorica, 2018.
67. Vlastar, Matija: *Sintagma* (sa srpskoslovenskog jezika prevela T. Subotin-Golubović), Beograd, 2013.
68. Vuksan, D.: *Poslanice Mitropolita crnogorskog Petra I*, Cetinje 1935.
69. Vuksan, D.: Kako je crnogorski pravateljstvujući senat primjenjivao član 37 Dani-lova zakonika, *Zapisi*, oktobar 1936.
70. Zakoni otečestva, *Pravni zbornik*, br. 5–6, Podgorica 1938.
71. *Zapisi*, Cetinje, 1938, 1939, 1940.
72. *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore*, priredio J. Milović. Cetinje 1956 *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore*, priredio J. Milović. Cetinje 1956.
73. *Zbornik sudskih zakona, naredaba i međunarodnih ugovora po sudskoj struci za Knjaževinu Crnu Goru*, knjiga II, Cetinje, 1912.
74. Živković, V.: Criminal offense and violence in medieval Kotor (1326–1337), In: *Our Daily Crime* (ed. G. Ravančić), Zagreb, 2014.

Zoran STOJANOVIĆ

DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW IN MONTENEGRO WITH REFERENCE TO BYZANTINE LEGAL TRADITION

Summary

The paper provides an overview and analysis of the development of Montenegrin criminal law until the adoption of the first modern criminal code in 1906. The development of criminal law ran parallel to the development and strengthening of the state. It is confirmed the hypothesis that the Byzantine legal tradition is significantly more present in the field of private than public law. Given that this applies to Roman law, then it is also expected with regard to Byzantine law, which represents modified Roman law. The development of criminal law in Montenegro showed that the Byzantine legal tradition was constantly weakening, and that at the beginning of the 20th century, when the first modern Montenegrin criminal code was adopted, it almost completely disappeared. Montenegrin criminal law developed under the influence of foreign law and tradition, as well as customs and own legal understandings. Of course, its formation was most influenced by existing social circumstances and conditions. Among these numerous factors, the Byzantine legal

tradition had a certain place in a certain period. Today, however, the Byzantine legal tradition in the field of criminal law has been overcome not only in Montenegro, but in all modern legal systems, so it is not even desirable. Criminal law should be shaped according to other criteria and principles, and not according to the Byzantine legal tradition, which has nothing to offer in the field of criminal law. Byzantine criminal law did not have such achievements that would represent commonly accepted civilizational value. Studying the development of criminal law in Montenegro, the wider introduction of the penalty of deprivation of liberty can be seen as a turning point in leaving the Byzantine legal tradition and turning to modern criminal law common to European countries. This punishment is otherwise incompatible not only with Byzantium, but also with other medieval societies in which deprivation of liberty did not have the purpose of punishment, but in terms of its goals corresponded to what is called detention in modern criminal procedure.

Although the work for the subject was the development of criminal law in Montenegro, primarily from the aspect of the possible influence of the Byzantine legal tradition, the situation in the Primorje (Coast) was also briefly discussed. This is not only because it is part of Montenegro today, but because of the influence that law, including criminal law, had on Montenegrin law. Also, the influence of the Byzantine legal tradition was significantly more pronounced in the Primorje than in the area of old Montenegro and the hills.

The paper is to a certain extent aimed at explanation of the universal spread and presence of criminal law in all modern societies. Although that question exceeds the goals and possibilities of this paper, and from a methodological point of view, only a historical-legal approach would not be sufficient, nor could these explanations be complete and sufficient because they are based on the study of only one, i. e. of Montenegrin society, nevertheless certain observations and possible conclusions were presented in this regard.

Key words: criminal law, Byzantine legal tradition, Montenegro